

Türkiye Selçuklularında Devlet, Toplum, Sanat ve Edebiyat Bağlamında Çevgân

Chovgan in the Political, Social, Artistic, and Literary Context of the Seljuks of Türkiye

Sinan TARİFCİ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun, Türkiye

Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Giresun University, Giresun, Türkiye

sinantar@hotmail.com

Öz

Çevgân, bir meydanda at üstündeki iki takım oyuncularının ellerindeki sopalarla hedeften geçirmek üzere topa vurmalarıyla oynanan bir oyundur. Bilhassa Orta Çağ'da Türkler ve İranlılar tarafından geliştirilip yaygınlaştırılan ve daha çok saray çevresinde rağbet edilen bir oyun olmuştur. Çevgân oyunu bir spor ve eğlence etkinliği olmakla birlikte, askerî eğitim için de önemli bir faaliyet idi. Orta Çağ'da Arap-İslâm dünyasında Emevî ve Abbâsî devirlerinde çevgân oyununun oynandığı bilinmektedir. Türk-İslâm dünyasında ise Tolunoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Hârezmşahlar, Türkiye Selçukluları, Zengîler, Eyyûbîler, Delhi Türk Sultanlığı, Memlükler, Akkoyunlular ve Karakoyunlularda çevgân oyunu oynanmıştır. Türkiye Selçuklularında özellikle sultan merkezli devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân önemli bir yer işgal etmiştir. Çevgân oyunu, Türkiye Selçuklu sultanlarının içki ve eğlence meclisi tertip etmek, avlanmak ve seyrân etmekle birlikte, başlıca meşgalelerinden olmuştur. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'den itibaren pek çok sultanın çevgân oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye Selçuklu sultanlarından I. Gıyâseddîn Keyhusrev, II. Süleymânşah, I. İzzeddîn Keykâvus, I. Alâeddîn Keykubad, II. Gıyâseddîn Keyhusrev, III. Alâeddîn Keykubad ve II. Gıyâseddîn Mesûd'un çevgân oynadıkları tespit edilebilmektedir. Oyuna da adını veren çevgân adlı sopanın oyun dışında da kullanım yerleri olmuştur. Diğer yandan, çevgân, toplum hayatından sanata ve edebiyata kadar geniş bir çerçevede köklü ve mühim bir kültürel öge ve simge olması bakımından da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Orta Çağ İslâm ve Türk dünyasında çevgâna dair genel bir değerlendirme yapılarak, hususiyetle Türkiye Selçuklularında çevgân konusu Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân, Türkiye Selçuklu toplum hayatında çevgân, Türkiye Selçuklu sanatında çevgân, Türkiye Selçuklu muhitinde kaleme alınan edebî-tasavvufî metinlerde ve methiyelerde çevgân başlıkları altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, çevgân, Orta Çağ, saray, eğlence, oyun

Abstract

Chovgan is a game played by two teams of players on horseback in a field, hitting the ball with their sticks to pass it through the target. Chovgan was a game developed and popularized by the Turks and Iranians, especially in the Middle Ages, and was mostly popular in court circle. The game of chovgan was not only a sport and amusement activity, but also an important activity for military training. In the the Arab-Islamic and Turkish-Islamic world in the Middle Ages, the game of chovgan was played by the Umayyad, Abbâsîd, Tûlûnids, Karakhânids, Ghaznavîds, Great Seljûks, Seljûks of Irāk, Khwārazm-shāhs, Seljûks of Türkiye, Zangids, Ayyubids, Dihlî Turkish Sultanate, Mamlûks, Ākkoyunlus and Karākoyunlus. In the Seljûks of Türkiye, especially in the state life around the sultân and in the daily life of the sultân, chovgan occupied an amusement place. It is understood that many sultâns from Sultân Gîât al-Dîn Kaykhusraw I played game of chovgan. The sultâns of the Seljûks of Türkiye who are identified as having played game of chovgan are as follows: Gîât al-Dîn Kaykhusraw I, Sulaymân-shāh II, İzz al-Dîn Kaykâus I, Alâ al-Dîn Kaykubâd I, Gîât al-Dîn Kaykhusraw II, Alâ al-Dîn Kaykubâd III, Gîât al-Dîn Masûd II. The stick called chovgan, which gave its name to the game, was also used outside of the game as well. On the other hand, chovgan also attracts attention as a deep-rooted and important cultural element and symbol in a wide framework from social life to art and literature. In this study, a general evaluation of chovgan in the medieval Islamic and Turkish world is going to be made, and the subject of chovgan in the Seljûks of Türkiye is going to be examined under the headings chovgan in the state life of the Seljûks of Türkiye and the daily life of the sultân, chovgan in the social life of the Seljûks of Türkiye, chovgan in the art of the Seljûks of Türkiye, chovgan in the literary-sufic texts and eulogies written in the Seljûks of Türkiye circle.

Keywords: Seljûks of Türkiye, chovgan, Middle Ages, court, amusement, game

Geliş Tarihi/Received 23.04.2025
Revizyon/Revision 21.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted 13.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 20.09.2025

Atıf

Tarıfci, S. (2025). Türkiye Selçuklularında Devlet, Toplum, Sanat ve Edebiyat Bağlamında Çevgân. *Turcology Research*, 84, 549-566.

Cite this article

Tarıfci, S. (2025). Chovgan in the Political, Social, Artistic, and Literary Context of the Seljuks of Türkiye. *Turcology Research*, 84, 549-566.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Çevgân, özellikle Orta Çağ'da, daha ziyade saray muhiti tarafından rağbet gösterilen bir atlı top oyunudur. Oyuna da adını veren çevgân, ucu eğri uzunca bir sopadır. Farsça “*çevgân (çûgân)*” kelimesinin aslı Pehlevicede sopa manasındaki “*çûbikân (çûygân, çûlgân/çavlagân)*” olup; bu kelime Arapçaya “*savlecân*”, Türkçeye de “*çöğen*” şeklinde girmiştir. Arapçada bu oyuna, ayrıca, “*la'bü'l-kürre*” de denilmiştir (Eroğlu, 1963, s. 388; Halıcı, 1993, s. 294; Massé, 1991, s. 16). “*Çevgân*” sözcüğünün Pehleviceden geldiğine dair umumî bir görüş olmakla birlikte, kelimenin aslının *Dîvânü Lugâtî't-Türk'te* ve *Kutadgu Bilig'te* kaydedildiği şekliyle Türkçe “*çöğen*” olduğu da öne sürülmüştür (Tazegül, 2017, s. 2159). Çevgân oyununun menşei de tartışmalı bir konudur. Oyunun İran menşeli olduğu görüşlerine (Massé, 1991, s. 16) karşı, atlı-göçebe Türk kültürünün bir ürünü olarak Orta Asya menşeli olduğu yönünde de görüşler (Türkmen, 2009, ss. 480-485) mevcuttur. Bunlardan başka, çevgân oyununun Çinliler ve Araplar tarafından bulunduğu da öne sürülen fikirler arasındayken, yine oyunun vatanının Tibet ve Moğolistan olduğu da iddia edilmektedir (Özen, 2012, s. 35). Çevgân oyununa dair ilk kayıt, 7. yüzyılda kaleme alınan *Karnâme-yi Erdeşir-i Bâbekân* adlı eserde, Sâsânîlerin kurucusu Erdeşir'in (226-240) Part hükümdarı Erduvan'ın sarayında çevgân oynadığına dairdir (Halıcı, 1993, s. 295). Arap dünyasında çevgân oyunu Lahmîler Devleti'nde (268-634) görülmektedir (Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295). Çin vekâyinâmelerinde bu oyunun adına 8. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır (Halıcı, 1993, s. 295; Tazegül, 2017, s. 2159). Firdevsî, 11. yüzyılın ilk yıllarında kaleme aldığı meşhur eseri *Şâhnâme'de*, Keyânî sülalesinden Siyâvuş'un (M.Ö. 700) Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın yanına gidip çevgân oynadığını anlatmaktadır (Halıcı, 1993, s. 295). Firdevsî'den sonra, aynı yüzyılın sonlarında, Kâşgarlı Mahmud (2006, I, ss. 242, 482; II, s. 88; III, s. 365) *Dîvânü Lugâtî't-Türk'te*, Yûsuf Has Hâcib (1974, s. 191, 195) de *Kutadgu Bilig'te* çevgân oyunundan bahsetmişlerdir (Genç, 2002, s. 177; Kara ve Gün, 2014, ss. 60, 62; Özen, 2012, s. 28; Türkmen, 2009, s. 182, 183; Türktaş, 1999, s. 62). Bizanslılar da çevgân oyununu İran ile olan temasları sonucunda öğrenmişlerdir (Eroğlu, 1963, s. 388). Çevgân oyununun Avrupa'ya Bizans üzerinden ya da Haçlı seferleri sırasında doğrudan İslâm dünyası üzerinden geçtiği görüşleri vardır (Eroğlu, 1963, s. 388; Özen, 2012, s. 39). Oyunun bütün dünyada tanınması ise 19. yüzyılda İngilizlerin Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında bu oyunu, Tibetçe top anlamındaki “*bolu/pulu*” kelimesinden türeyen “*polo*” adı altında oynamaya başlamalarından sonra olmuştur (Halıcı, 1993, s. 295; Tazegül, 2017, s. 2160; Türkmen, 2009, s. 481). Başka bir tartışma da çevgân oyununun İslâm dünyasına hangi coğrafya ve toplum üzerinden girdiğidir. Arap dünyasında İslâmiyet'ten önce çevgân oyununun oynandığına dair bilgiler verilmekle birlikte (Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295), İslâm dünyasına bu oyunun İranlılar marifetiyle girdiği de belirtilmiştir (Ahsan, 2012, s. 243; Zeydan, 2015, s. 799). Diğer yandan, çevgân oyununun Orta Asya'dan Büyük Selçuklulara intikal ettiği, daha sonra ise Türk-İslâm dünyasına yayıldığı da iddialar arasındadır (Kafesoğlu, 1992, s. 79).

Çevgân oyununun beş unsuru bulunmaktadır: İnsan, at, çevgân (sopa), top ve meydan. Oyuncuların statüleri ve mevcudunun; atın cinsi, özelliği ve yetiştirilmesinin; sopanın cinsi, şekli, uzunluğu ve ağırlığının; topun cinsi, çapı ve ağırlığının; meydanın şekli, ölçüsü ve zemin özelliğinin; oyunun vakti ve süresinin zamana, yere, imkâna ve şartlara göre değişkenlik gösterdiği malumdur. Çevgân; farklı tarihlerde, coğrafyalarda ve toplumlarda oyunu oluşturan unsurların nitelik farklılıkları bir yana, karakteristik olarak, at sırtında sopalarla karşılıklı iki grup/takım arasında muayyen bir sahada oynanan bir oyundur. Oyuncular at üstünde ellerindeki sopalar vasıtasıyla sürdürdükleri topu rakip tarafa taşıyıp hedeften/kaleden geçirerek sayı yaparlardı. Oyunun kazananının belli olması için, takımlardan birinin diğerine isabet sayısı yönünden üstünlük sağlaması gerekirdi.

Çevgân oyunu; bilhassa Türkler arasında bir spor ve eğlence etkinliği olmasının yanı sıra, avlanma, ok atma, at yarışı, halka kapma, güreş tutma, mızrak atma vs. faaliyetler gibi, uygulamalı askerî eğitim için de bir vasıta rolü oynamaktaydı. Öyle ki, çevgân oyunu Türkler arasında özellikle askerlik eğitimine temel teşkil etmekteydi; böylece çevgân başta olmak üzere diğer talimlerle hükümdar, emîrler ve ordu mensupları daima savaşa hazır ve idmanlı oluyorlardı (Demirci, 2022, s. 231; Koca, 2005, ss. 150-151). Nitekim çevgân oyununun gerek binicinin, yani oyuncunun, gerekse bu oyun için özel olarak yetiştirilen atların (Göksu, 2010, ss. 371, 388) hız, hamle, hareket ve manevra becerisini; yine biniciye at hâkimiyeti, denge, at sırtında silah ve teçhizat kullanma maharetini artırdığı malumdur.

Çevgân, farklı disiplinlerden çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bunlar, başlıcaları kaynakçada da belirtildiği üzere tarih, edebiyat ve sanat tarihi alanlarındadır. Hususiyetle kültür tarihi, teşkilat tarihi, askerî tarih, spor tarihi, tasavvuf edebiyatı, Türk ve İslâm sanatı gibi dallar dâhilinde kaleme alınan kıymetli çalışmalarda çevgân belirli yönlerden değerlendirilmiştir. Türkiye Selçuklularında çevgân konusuna da bu türden çalışmalar içerisinde, zaman ve mekân bakımından genellikle dağınık bir şekilde, yani geniş bir çerçevenin bir parçası ve muhtasar olarak değinilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla, doğrudan Türkiye Selçuklularında çevgânı konu edinen bir müstakil araştırma mevcuttur (Karçaaltıcaba, 2024, ss. 177-187). Mezkûr çalışmada, Türkiye Selçukluları özelinde, çevgânın daha ziyade sultanın gündelik hayatında bir oyun olarak meşgalesine dair örneklendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmada ise farklı disiplinlerden araştırmaların sunduğu verilerden de istifade etmekle birlikte, esasen Türkiye Selçuklu muhitinde vücuda getirilen tarihî ve edebî ana kaynaklara istinaden, Türkiye

Selçuklularında çevgân konusu yeni bulgular ve yorumlar ortaya konularak, bu arada bazı meseleler tartışılarak bir bütün ve tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Çevgânın Orta Çağ İslâm ve Türk devletlerindeki varlığı ve durumu belirtildikten sonra, Türkiye Selçuklularında çevgân konusu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında, toplum hayatında, sanatta, edebî-tasavvufî metinlerde ve methiyelerde olmak üzere farklı cephelerden değerlendirilmiştir.

Orta Çağ İslâm ve Türk Dünyasında Çevgâna Bir Bakış

İlk İslâm hanedanı olan Emevîlerde I. Yezîd (Halıcı, 1993, s. 295; Şanverdi, 2023, s. 56) ve II. Velîd (Şanverdi, 2023, s. 114) dönemlerinde çevgân, saray eğlence hayatının önemli bir parçasıydı. Abbâsîler döneminde çevgân oyununa ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Hârûnürreşîd, çevgânı teşvik eden ve bizzat çevgân oynayan ilk Abbâsî halifesi olmuştur (Ahsan, 2012, s. 242; Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295; Yıldırım, 2016, s. 362; Zeydan, 2015, s. 799;). el-Mutasım'ın, önde gelen devlet adamları ve komutanları ile çevgân oynadığı bilinmektedir (Ahsan, 2012, ss. 242-243; Yıldırım, 2016, s. 362; Zeydan, 2015, s. 799). el-Emîn, hilafet makamına geldiğinin ertesi günü çevgân oyunu için saray civarında bir meydan kurulmasını emretmiştir (Zeydan, 2015, s. 800). Abbâsî vezirleri de çevgân oyununa ilgi göstermişlerdir. el-Mütevekkil bizzat çevgân oyunuyla meşgul olmasına rağmen, gümüşten çevgân sopaları ve topları yaptırmak için fazla masraf eden veziri Ebü'l-Hasan İbn Hâkân'a öfke duymuştur (Ahsan, 2012, s. 244; Yıldırım, 2016, s. 362). Nihayet, Vezir Ebü'l-Hasan İbn Hâkân, çevgân oynadığı sırada attan düşerek hayatını kaybetmiştir (Kütük, 2019, s. 191). el-Mutazid'in veziri Ubeydullah b. Süleymân da bu oyunu oynayanlar arasında gösterilmiştir (Ahsan, 2012, s. 243; Yıldırım, 2016, s. 362). el-Mutasım'ın Sâmerre şehri kurulurken kendisini hilafet sarayının inşasıyla vazifelendirdiği komutanı el-Feth b. Hâkân Urtûc, burada çevgân oyununa mahsus bir saha kurdurmayı da ihmal etmemiştir (Yetkin, 1988, s. 51).

Orta Çağ Türk devletlerinde de çevgân oyunu oldukça rağbet görmüştür. Türk hükümdarları çevgân oyunu için gerekli altyapıyı sağladıkları gibi, devlet işlerinden arda kalan zamanlarında da bizzat çevgân oynamışlardır. Ahmed b. Tolun, kurduğu Katâi adlı şehirde bir çevgân sahası da yaptırmıştır (Hasan, 1985, s. 435). Karahanlı hükümdarlarının avlanmak ve seyrâna çıkmaktan başka, günlük meşgalelerinden bir diğeri de çevgân oynamaktır (Genç, 2002, ss. 116, 141, 197). Çevgân oyununun yaygın olduğu Gazneli saraylarında bu oyun için tahsis edilen geniş meydanlar bulunmaktaydı (Nuhoğlu, 1995, s. 123). Gazneli Devleti'nin ilk hükümdarlarından Alp Tegin ve Sebük Tegin çevgân oynamaktaydılar (Nizâmülmülk, 1976, s. 114; Nizâmülmülk, 1999, s. 75). Gazneli Mahmûd, hileye başvurduğu ziyafet için Arslan Yabgu'yu Semerkand'a çağırmişti. Arslan Yabgu Semerkand'a varınca Sultan Mahmûd şehrin meydanında çevgân oynamakla meşguldü. Yabguyu meydanda at sırtında kabul eden Gazneli Mahmûd, bir gulâmı vasıtasıyla iki çevgân sopası uzattırarak onu çevgân oynamaya davet etmiş; Arslan Yabgu da çevgân oynamayı bilmediğini, ancak sultan buyurursa ok atabileceğini söylemiştir (Göksu, 2009, s. 151; Şebânkâreî, 2021, ss. 37-38).

Büyük Selçuklular devrinde, Sultan Melikşah ve Sultan Sencer'in çevgân oynadıkları bilinmektedir. Sultan Melikşah'ın çevgân oynamada çok çevik olduğu belirtilmiştir (Reşîdüddîn Fazlullâh, 1999, s. 53). O, ilk ziyareti sırasında Bağdat'a geldiğinin ertesi günü yarış alanında çevgân oynamıştır (İbnü'l-Esir, 1987, X, s. 141; Bundârî, 1999, s. 82; Merçil, 2011, s. 242; Hasan, 1985, s. 376). Büyük Selçuklu devrinin ünlü şairi Emîr Muizzî (1362/1983, ss. 504, 507) de *Dîvân*'ında yer alan muhtelif kasidelerinde, Sultan Melikşah'ın çevgân oyunundaki becerisini tebarüz ettirmiştir. Sultan Sencer bir keresinde çevgân oynarken atı hata yaparak onu üstünden atmış, Muizzî de bunun üzerine bir rubâî söylemiştir. Şair, bu şiirinde edebî ifadelerle hata yapan atını Sultan Sencer'den kendisine bahşetmesini istemiş, sultan da Muizzî'yi kırmayarak atı ona bağışlamıştır (Hândmîr, 1333/1954, II, s. 517; Merçil, 2011, s. 242). Muizzî (1362/1983, s. 526), *Dîvân*'ındaki başka kasidelerinde de Sultan Sencer'in çevgân oynadığını bildirmiştir. Irak Selçuklu sultanı II. Muhammed, iyi bir çevgân oyuncusuydu (Râvendî, 1386/2007, s. 258; krş. 1999, II, s. 248; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Ölümleri vesilesiyle söylenen mersiyelerde geçen ifadelerden, Irak Selçuklu sultanlarından Mesûd ve Süleymânşah'ın da çevgân oynadıkları anlaşılmaktadır (Râvendî, 1386/2007, s. 247; krş. 1999, I, s. 237; s. 263, II, s. 275; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Irak Selçuklularında hükümdarlardan başka, Sultan Mesûd'un emîr-i hâcibi Has Beg de çevgân oyunculuğunda temayüz etmiştir. Sultan Mesûd'un Has Bey'e gösterdiği teveccüh, diğer emîrleri rahatsız etmiş ve bu durumu Emîr Çavlı'ya şikâyet etmişlerdir. Çavlı'nın da Has Bey'i ele geçirmeye çalışması üzerine Sultan Mesûd duruma müdahale ederek, Has Bey'e maharetlerini Çavlı'ya göstermesini buyurmuştur. Emîr Çavlı, Has Bey'in at binmedeki ve çevgân oynamadaki ustalığını görünce şaşırılmış ve hiçbir ülkede böyle bir biniciye rastlanamayacağını söyleyerek ona kıymetli hediyeler takdim etmiştir (Râvendî, 1386/2007, ss. 233-234; krş. 1999, I, ss. 224-225; Mîrhând, 2015, s. 213; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Mîrhând (2015, s. 213), Emîr Çavlı'nın da Has Bey'le çevgân oynadığını kaydettikten sonra, Has Bey'in biniciliğini metheden bir rubâî nakletmiştir. Ayrıca, Sultan Sencer, Has Bey'in artan nüfuzunu kırmak üzere bir sefer tertip edince, Has Bey, sultana çevgân gösterisi yapmış ve onun takdirini kazanmıştır (Merçil, 2011, s. 243; Mîrhând, 2015, s. 220).

Hârezşâh Muhammed, Irâk-ı Acem seferinden döndükten sonra, Hemedân'da bulunduğu sırada sık sık çevgân oynamakla vakit geçirmiş ve mezkûr seferde esir aldığı Fars Salgurlu atabeyi Sa'd, Melik Nusretüddîn Muhammed, Vezir Rebîbüddîn Ebû'l-Kâsım ve diğer emîrleri, meydanda oyunu ayakta seyre mecbur etmiştir. Adı geçen esirler zincirlerle bağlı bir hâlde her gün aynı muameleye maruz kalmışlardır (Kafesoğlu, 1984, ss. 205-206). Musul ve Halep atabeyi Nureddîn Mahmûd Zengî, Halep Kalesi'nde çevgân sahası da yaptırmıştır (Ayan ve Özen, 2017, s. 43). Nureddîn Mahmûd Zengî, bir keresinde çevgân oynayarak atları yorup, eğlenceyle vakti boşa harcadığı yönünde kendisini uyaran dindar bir kişiye, askerlerinin ve atlarının cihada her an hazır olabilmeleri için çevgân oynadıklarını ifade ederek, oyunun maksadını tebarüz ettirmiştir (Çetin, 2004, s. 129). Selâhaddîn-i Eyyûbî de babası Necmeddîn Eyyûb tarafından küçük yaşlarından itibaren çevgân oynamaya alıştırılmıştır. Böylece, usta bir çevgân oyuncusu olarak yetişen Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nureddîn Mahmûd Zengî ile sık sık bu oyunu oynamışlardır (Kuşçu, 2013, s. 46). Selâhaddîn-i Eyyûbî, Şam ve Halep'te çevgân oyunu için geniş birer meydan tanzim ettirmiştir (Özen, 2012, ss. 11, 39). Eyyûbî hükümdarlarından I. el-Melikü'l-Eşref ve I. el-Melikü'l-Kâmil de her gün çevgân oynamışlardır (Köymen, 2020, s. 574).

Çevgân, Delhi Türk Sultanlığı'nda da revaçta bir oyundu. Delhi Türk sultanları, avlanmanın yanı sıra boş zamanlarında çevgân oynadıkları gibi; çevgan oynayamayacak kadar yaşı ilerlemiş olan sultanlar da saraylarında çevgân müsabakaları düzenleyerek oynayanları seyretmişlerdir (Kortel, 2006, ss. 194-195). Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Kutbeddîn Aybeg, çok hoşlandığı çevgân oyunu sırasında attan düşerek ölmüştür (Kortel, 2006, s. 5, 194; Kütük, 2019, s. 191). Delhi Türk Sultanlığı'nda melikler, emîrler ve devlet ileri gelenleri de çevgân oynamaktaydılar. Sultan Gıyâseddîn Balaban devrinde, Melik Alaeddîn Küşlü Han çok iyi bir çevgân oyuncusuydu. Öyle ki, sultan tarafından kendisine altın bir çevgân sopası hediye edilmiştir (Kortel, 2006, s. 195). Sultan Gıyâseddîn Balaban, kendisinden sonra tahta geçecek olan torunu Muizzeddîn Keykubad'ı çevgân oynamada mahir olarak yetiştirmiştir (Kortel, 2006, s. 189). Halaciler hanedanından Sultan Alaeddîn I. Muhammedşâh, Melik Hızır Han ve Sultan Kutbeddîn Mübarekşâh bizzat çevgân oynadıkları gibi, kendi devirlerinde bu oyuna çok rağbet olmuştur (Kortel, 2006, s. 195). Tuğluklu hanedanının kurucusu I. Gıyâseddîn Tuğlukşâh, kurduğu Tuğlukâbâd şehrinde çevgân meydanları yaptırmıştır (Kortel, 2012, s. 332).

Çevgân oyununun en fazla rağbet gördüğü ve çevgân oyununa dair bilgilerin oldukça arttığı dönem, Memlûkler devridir. Bu dönemde, hemen hemen her Memlûk sultanının, bu arada önde gelen devlet adamlarının çevgân oynadıkları bilinmektedir. Kahire başta olmak üzere önemli merkezlerde bulunan Sâlihî Meydanı, Zâhirî Meydanı, Siryâkûs Meydanı, Mahârî Meydanı, Nâsirî Meydanı, Hasa Meydanı, Ahdâr Meydanı, Kabak Meydanı gibi alanlar, pek çok işlevinin yanı sıra, çevgân oyun sahalı olarak da kullanılmıştır (Çıplak, 2021, s. 257; Çıplak, 2024, ss. 192, 197, 199, 200, 201, 202). İlk Memlûklü hükümdarı İzzeddîn Aybek (Çetin, 2004, s. 129) ve onun atabeyi Alameddîn Sencer el-Halebî (Çıplak, 2021, s. 258) çevgân oyunu oynamışlardır. Çevgân oyununa çok düşkün olan el-Melikü'z-Zâhir Baybars, Kahire'de haftanın iki günü, Halep ve Dimaşk'ta ise haftanın bir günü emîrlerle birlikte çevgân oynamıştır (Özbek, 2019, s. 137). Sultan Baybars, oyundan sonra emîrlere hil'atlar ve çeşitli hediyeler vermekle birlikte, tabileri de bağlılıklarını bildirmek üzere huzuruna geldiklerinde çevgân oynar; ardından onlara da hil'atlar ve hediyeler takdim ederdi (Özbek, 2019, s. 137). Sultan Baybars, çevgân oyununa kendisini öylesine vermişti ki ölümüne sebep olacak zehirli kımız içtikten sonra, vücudundaki kırgınlığı gidermek için Dimaşk Meydanına çevgân oynamaya çıkmış; ancak kurtulamayarak iki hafta sonra vefat etmiştir (Çıplak, 2021, s. 258). Sultan Baybars'ın oğlu el-Melikü's-Said Berke, Kerek Meydanında çevgân oynarken attan düşüp ölmüştür (Çetin, 2004, s. 129). el-Melikü'l-Mansûr Kalavun da çevgân oynayan Memlûk sultanlarındandı. O, oyun sırasında emîrlere at, eyer, hil'at ve çeşitli hediyeler verirdi (Çetin, 2004, s. 129). el-Melikü's-Sâlih Ali'nin de çevgân oynadığı bilinmektedir (Çıplak, 2021, s. 258). el-Melikü'n-Nâsir Muhammed, Kalatü'l-Cebel'in altında inşa ettirdiği bir meydanda her salı emîrler, melikler ve ileri gelen devlet adamlarıyla çevgân oynamıştır (Çıplak, 2021, ss. 258-259). el-Melikü'l-Mansûr Lâçin, çevgân oynarken atının düşmesi sonucu yaralanmış, kolu ve sağ bacağı kırılmıştır (Çıplak, 2021, s. 258). el-Melikü'l-Kâmil I. Şabân'ın devlet işlerini ihmal ederek hemen hemen her gün çevgân oynadığı; bu yüzden ülkede asayişin bozulduğu, eşkıyalık olaylarının arttığı nakledilmiştir (Özbek, 2019, s. 138). Sultan Şabân'ın emîrlerle çevgân oynadığı sırada, oyuncular arasında bulunan Emîr Yelboğa başka bir oyuncuyla çarpışmış, her ikisi de atlarından düşmüş, Yelboğa kendi atının altında ezilmek suretiyle hayatını kaybetmiştir (Çıplak, 2021, s. 259). el-Melikü'l-Muzaffer I. Haccî, el-Melikü'z-Zâhir Berkuk gibi Memlûk sultanları da mükellef ziyafetlerin tertip edildiği çevgân oyununa iştirak etmişlerdir (Çıplak, 2021, s. 259).

Tolunoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Hârezşâhlar, Zengîler, Eyyûbîler, Delhi Türk Sultanlığı ve Memlûklerden başka, Orta Çağ'da çevgân oyununun Sâmânîler (Özaydın, 1988, s. 272), İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlularda (Halıcı, 1993, s. 295; Özen, 2012, s. 38; Tazegül, 2017, s. 2159) da oynandığı bilinmektedir.

Orta Çağ İslâm ve Türk dünyasında, 9. yüzyıldan itibaren siyâsetnâme türünden eserlerde, çeşitli yönlerden çevgân oyununa değinilmiştir. el-Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*'ta, iyi bir nedimin nitelikleri arasında okçuluk, avcılık, satranç ustalığı ve çevgân oynamayı zikretmiştir (Altınay, 2009, s. 180). Keykâvus b. İskender (2007, s. 104), *Kâbûsnâme*'de, çevgân oyununa

müstakil bir fasıl tahsis etmiştir. O, bu kısımda, hükümdarlara bu oyunu yılda birkaç kez oynamalarını, âdet hâline getirmemelerini tavsiye ederek; aksi takdirde attan düşüp yaralanma tehlikesine sürekli maruz kalacakları yönünde uyarılarda bulunmuştur. Nizâmülmülk (1976, s. 95; 1999, s. 65) de *Siyâsetnâme*'sinde, sultanın eğlence meclisine, ava, güreşe, çevgân oynamaya ve buna benzer her etkinliğe, bu hususlar için yetiştirilen nedimlerle birlikte karar vermelerinin yerinde olacağını ifade etmiştir. Yine o, yüzlerce maksatlarının bulunduğunu söylediği elçilerin, görev yerlerine vardıklarında bir vazifelerinin de karşı taraf hükümdarının çevgân oynayıp oynamadığını gözlemlemek olduğunu belirtmiştir (Nizâmülmülk, 1976, s. 102; Nizâmülmülk, 1999, s. 68). Yûsuf Has Hâcib ise *Kutadgu Bilig*'te, elçide aranan özellikler arasında, çevgân oynamada mahir olmayı da saymıştır (Genç, 2002, s. 177; Yusuf Has Hâcib, 1974, s. 195). Yine Yûsuf Has Hâcib'e göre, kapucubaşının başlıca vazifesi, hükümdar sefere, ava, seyrâna ve çevgân oynamaya çıktığı vakit, onu dikkatle gözetlemek ve başına kötü bir olay gelmesini önlemektir (Genç, 2002, ss. 140-141; Yusuf Has Hâcib, 1974, ss. 191-192).

Orta Çağ'da çevgân oyuncuları genelde rahat hareket etmelerini sağlayan hafif ve ayırt edici kıyafetler giymektedirler. Bu kıyafetler "*cevkâniyye*" adıyla anılmıştır (Karakaş, 2024, s. 90). Abbâsî halifesi el-Mutasım ve nedimi İshâk b. İbrâhim çevgân oynarlarken üstlerine "*şudra*" denilen bir kıyafet giymişlerdi (Ahsan, 2012, s. 243; Yıldırım, 2016, s. 362). Memlüklerde ilk zamanlarda üstlerinde sultanlara has beyaz nakışlı bir hil'at giyip, başlarında da ayırıcı renkte bir başlık takan çevgân oyuncuları, sonraları bir grup sarı ipek kuşak, diğer grup ise kırmızı ipek kuşak giymişlerdir (Özbek, 2019, s. 136). Türkiye Selçuklularına ait 13. yüzyıl tarihli kırık bir seramik tabak parçasında sol elinde çevgân sopası tutan bir insan figürü bulunmaktadır. Gayet zengin bir giyimle gösterilen figürün başında kürklü bir başlık vardır. İnce noktalarla desenli, kolu dar ve uzun olan figürün üstündeki kıyafet üçlü bordürlü kapalı bir yakaya sahip olup, bordür etek ucuna kadar inmektedir; belde de yine bordür şeklinde ince bir kemer yer almaktadır (Süslü, 2021, ss. 90, 324).

Bazı Orta Çağ Türk devletlerinin saraylarında, herhâlde hükümdarın çevgân sopasını taşımaktan başka, bunların tedariki, muhafazası ve bakımı gibi hizmetlerden sorumlu olan çevgândâr denilen resmî bir görevlinin bulunduğu kesin olarak bilinmektedir. Gaznelilerde Sultan Mahmûd döneminde çevgândârlık vazifesini uhdesinde bulunduran Bey Tekin el-Çevgândâr, Sultan Mesûd döneminde ise ordu komutanlığı ve kûtvâllık yapmıştır. Bu görevlinin ismini ve yerine getirdiği vazifeleri bu şekilde bildiren *Târîh-i Beyhakî*'de, ayrıca, mızrak, ok ve çevgânla gerçekleştirdikleri talimler ve eğlenceler esnasında hükümdarların hizmetinden sorumlu bir görevliden bahsediliyorsa da bunun makamının adı ve görevinin ayrıntıları zikredilmemiştir (Nuhoğlu, 1995, ss. 208-209). Memlüklerde çevgândârlık görevinden başka saltanat nâibliği ve valilik yapan Şemseddîn Karasungur el-Çevgândâr, pek çok hayrâtın da banisiydi. Memlükler devrinde çevgândâr olarak anılan diğer şahsiyetler ise el-Melik ve Bahadır el-Çevgândâr'dır (Yelen, 2021, ss. 205-229). Türkiye Selçuklularında, resmî bir görevli olarak çevgândârın varlığı düşünülebilirse de kaynaklar ne bu memuriyet hakkında, ne de bu makamı işgal eden şahıslar hakkında açık ve net denilebilecek bilgiler vermişlerdir. Bununla birlikte, kaynaklarda, mezkûr memuriyetle alakalı olabilecek birtakım tabirler kullanılmıştır. İbn Bîbî (1956, I, s. 696; krş. 2014, II, s. 636), *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*'de, Karamanoğlu Mehmed Bey'in, Cimri lakabıyla tanınan Alâeddîn Siyavuş'u da yanına alarak Konya'yı ele geçirdiği hadisesini anlattığı fasılda, şehrin düşmesini takip eden günde Cimri'nin, yanlarında komutanlar, candarlar, silâhdârlar ve câmedârlarla birlikte, çok sayıda "*çevgândâr*"ın da bulunduğu hâlde şehirde dolaştırıldığını bildirmiştir. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de bir yerde "*emîr-i gûy ve çevgân* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 220)", iki ayrı yerde de "*emîr-i çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 1265)/*mîr-i çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 760)" ifadelerini kullanmıştır. Mevlânâ, ayrıca, *Mesnevî*'de de bu anlama gelebileceği üzere "*çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 111; II, v. 71a)" sözcüğüne yer vermiştir. Yine Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'inin bir beytinde "*mîr-i meydân* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 121)" tabirini zikretmiştir. Diğer yandan, İbn Bîbî'nin adı geçen eserinde de iki yerde "*emîr-i meydân*" ünvanını taşıyan, ayrıca birisinin ismini de belirttiği, iki kişiden bahsetmiştir. Bunlardan ilki, II. Gıyâseddîn Keyhusrev devrinde aynı zamanda Elbistan sübaşı da olan Emîr-i Meydân Husâmeddîn (İbn Bîbî, 1956, I, s. 496; krş. 2014, II, s. 476); diğeri ise isim verilmeksizin, II. İzzeddîn Keykâvus devrinde kondistabl ünvanını taşıyan bir emîrin kardeşi (İbn Bîbî, 1956, I, s. 623; krş. 2014, II, s. 577) olarak gösterilmiştir. Erdoğan Merçil (2011, s. 208), Türkiye Selçukluları devrinde görevinin ne olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmadığını ifade ettiği emîr-i meydânın, gösteri ve spor müsabakalarının yapıldığı meydanların düzeninden sorumlu bir görevli olabileceğini belirtmiştir. Bilindiği üzere, Türkiye Selçuklu Devleti'nde sultanın atlarıyla ilgili bütün işleri yapan teşkilatın başındaki görevliye emîr-i âhur denmekteydi (Köymen, 2020, s. 319). Bu görevli emîr-i âhurdan (İbn Bîbî, 1956, I, s. 119, 200, 350, 604; krş. 2014, II, s. 147, 224, 356, 562) başka âhur beg (Râvendî, 1386/2007, s. 145; krş. 1999, I, s. 142) ve âhur sâlâr (İbn Bîbî, 1956, I, s. 54; krş. 2014, II, s. 82) olarak da anılmaktaydı (Merçil, 2011, s. 82). Ayrıca, emîr-i âhurun yanında, daha ziyade askerî bir makamı temsil eden (Daş, 2021, s. 130) Batı kökenli kondistabl (İbn Bîbî, 1956, I, s. 166, 236, 284, 623; krş. 2014, II, s. 193, 259, 303, 577) ünvanı da kullanılmıştır. Emîr-i âhura bağlı olarak vazife gören pek çok astın da mevcudiyeti malumdur. Emîr-i âhurun doğrudan çevgân oyununun tertibatıyla (meydan işleri, çevgân sopası, topu vs.) alakasına dair bilgi yoktur. Bununla birlikte en azından çevgân atlarının bakımı ve hazırlanmasından sorumlu olduğu

düşünülebilir.

Türkiye Selçuklu Devlet Hayatında ve Sultanın Günlük Yaşamında Çevgân

Türkiye Selçuklularında saray içinde olsun, saray dışında olsun, her ne kadar birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek güç olsa da sultan merkezli devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân önemli bir yer tutmuştur. Çevgân oynadığı tespit edilebilen ilk Türkiye Selçuklu hükümdarı, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'dir. Onun, tahtını II. Süleymânşah'a kaptırıp da Konya'dan ayrıldıktan sonra, destek ve yardım aramak üzere ziyaret ettiği liderlerden birisi de Eyyûbîlerin Halep kolu hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir olmuştur. el-Melikü'z-Zâhir, her ne kadar II. Süleymânşah'tan çekindiği için Gıyâseddîn Keyhusrev'in ümit ettiği destek ve yardımı sağlamasa da (Kaya, 2006, s. 102) sabık sultana büyük bir nezaket ve misafirperverlik göstermiştir. Öyle ki, İbn Bîbî (1956, I, s. 43; krş. 2014, II, s. 71), *"hüsrevin şerefli gönlüne ve latif aklına seyrâna çıkma, çevgân oynama ve avlanma arzu ve düşüncesi düşerse"*, Eyyûbî meliklerinin daima kendisine iştirak etmeye hazır olduklarını ve bundan da şeref duyacaklarını bildirdiklerini ifade etmiştir. Râvendî (1386/2007, s. 434; krş. 1999, II, s. 400) de *Râhatü's-sudûr*'unun sonunda, eserini ithaf ettiği Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev için dua ve niyaz ederken, sultanın vaktinin daima içki ve eğlence meclisinde bulunmak, kabul merasimi tertip etmek, avlanmak, ok atmak, çevgân oynamak ve at koşturmakla geçmesini dilemiştir.

Sultan II. Süleymânşah'ın, kendisine getirilen beş yıllık askerî haracı, çevgân oynarken kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim sultan, elçiler haracı getirir getirmez, çevgân sopasının ucuyla seçkin ve sıradan herkese dağıtmış, elçilere de bundan pay vermiştir. İbn Bîbî (1956, I, s. 60; krş. 2014, II, s. 89), bu hadiseyi, sultanın iyilik ve cömertliğine bir misal olarak nakletmiştir.

Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgâna dair kaynakların sunduğu bilgiler, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus dönemiyle birlikte artmaya başlamıştır. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, babası Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'in vefatının ardından devlet adamları tarafından Kayseri'de tahta çıkarılmışsa da kardeşi Alâeddîn Keykubad'ın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Alâeddîn Keykubad Kayseri'yi muhasara etmişse de I. İzzeddîn Keykâvus'un birtakım diplomatik hamleleri karşısında muvaffak olamayarak kuşatmayı kaldırıp Ankara'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, sevinçten şapkasını havaya atmış ve çevgân oynamaya girişmiştir. Muhtemelen oyunun ardından da emîrlere ve saray mensuplarına has hil'atler ve hediyeler bağışlamıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 118; krş. 2014, II, s. 147). Ardından, Ankara kuşatmasının sonucunda Alâeddîn Keykubad'ı teslim alıp hapsedirmek suretiyle tahtın rakipsiz sahibi olan Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Konya'ya döndükten sonra her gününü avlanmakla, çevgân oynamakla ve seyrâna çıkmakla geçirmiştir. Sultan, bu meşguliyetlerinden sonra halka açık eğlence meclisleri tertip etmiş, ziyafet vermiş, emîrlere has hil'atler takdim etmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 140; krş. 2014, II, s. 168). Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, 1216 yılı yazında Ermeniler üzerine çıkacağı sefer hazırlıklarını tamamlamak üzere Konya'dan Kayseri'ye gelmiştir. Sultan, etraf vilayetlerdeki emîrlere gönderdiği fermanla, hepsinin askerleriyle birlikte Yabanlu Pazarı çayırılarında toplanmaları emretmiştir. Ferman gereğince, bütün komutanlar ve askerler silahları ve teçhizatlarıyla Yabanlu Pazarı açıklarında hazır olmuşlardır. Emîrlere, sayısız hediyelerle birlikte sultanın huzuruna çıkmışlardır. İbn Bîbî, bu nakillerin ardından, emîrlerin seyrânda, sofrada, eğlence meclisinde ve çevgân oyununda sultanın yanında yer aldıklarını belirtmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 162; krş. 2014, II, s. 190). Sultan, başarılı geçen seferin ardından, emîrlere kışı kendi vilayetlerinde geçirme müsaadesi vermiştir. Sultan da 1217 yılı kışı boyunca Kayseri'de vaktini, yakın maiyetiyle birlikte içki ve eğlence meclisi tertip etmek, çevgân oynamak ve ava çıkmakla geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 168; krş. 2014, II, s. 195). Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, ertesi yıl ise Antalya'da kışlamıştır. O, ilkbaharın gelmesiyle yeniden Kayseri'ye gelmiş ve etraf emîrlerini tekrar huzuruna çağırmıştır. Sayısız hediyelerle gelen emîrlerin seyrânda, sarayda, çevgân oyununda, avlanmada ve içki içmede sultana kulluk vazifelerini yerine getirdikleri bildirilmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 171-172; krş. 2014, II, s. 198). Sultan, Mengüçüklü beyi Fahreddîn Behrâmşah'ın kızı Selçukî Hatun'la evlenmesi münasebetiyle Konya'da tertip edilen eğlenceler esnasında, kaynağın ifadesiyle *"âdet olduğu üzere"*, emîrlere ve ileri gelen devlet adamlarıyla birlikte çevgân oynamıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 182; krş. 2014, II, s. 207; Turan, 2013, s. 345).

Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgânın yeri ve önemine dair en fazla bilgiye ve somut örneğe rastlanılan dönem, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatı devridir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatı boyunca devlet hizmetinde bulunan, sultanın en yakınlarından birisi olan Celâeddîn Karatay'ın, tahta çıkışı münasebetiyle sultanın ilgi alanları ve yetenekleri hakkında bizzat müşahedelerine dayanarak verdiği bilgiler, İbn Bîbî tarafından aktarılmıştır. Ona göre; Sultan I. Alâeddîn Keykubad imarda, kuyumculukta, bıçakçılıkta, taş oymacılığında, marangozlukta, ressamlıkta, saraçlıkta büyük bir bilgi ve beceriye sahipti. Ayrıca sultan tavlâ ve satrancî eşsiz derecede iyi; çevgânı ve mızrağı da iyi oynardı (İbn Bîbî, 1956, I, s. 228; krş. 2014, II, s. 252; Köymen, 2020, s. 547). Yine Celâeddîn Karatay'ın dilinden nakledilen başka bir bilgiye göre de sultan, seher vakti kapısı açılan sarayda mezâlim mahkemesi teşkil eder, akşam olunca da içki ve eğlence meclisi tertip ederdi; bazen de meclisin ertesi günü çevgân oyunuyla ve avlanmayla meşgul olurdu (İbn Bîbî, 1956, I, s. 228; krş. 2014, II, s. 251). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Alâiye'yi fethetmek azmiyle Aksaray üzerinden Konya'ya ikinci gelişinde (1222),

ordusu şehir dışında çadır kurarken kendisi şehre girmişti. Sultan, geceyi, içki ve eğlence meclisinde geçirmiştir. Ertesi gün seher vaktinde meydanın yolunu tutmuştur. Sultan, çevgân oynamak üzere, bu oyunu çok iyi oynayan ordu komutanlarını çağırıştır. İbn Bîbî, böylece başlayan oyunda, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın büyük bir güç ve sert bir darbeyle vurduğu topu göğe kadar yükselttiğini manzum olarak ifade etmiştir. Sultan, oyun bitince meydandan ayrılıp sarayın yolunu tutarak istirahat geçmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Konya'da bir hafta boyunca çevgân oynamakla ve içki içmekle meşgul olmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 239; krş. 2014, II, s. 262-263). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Kayseri'de gerçekleştirilen ümerâ tasfiyesinin ertesi gününün sabahı davul, borazan ve zilli deften müteşekkil nevbet, çetr ve sancakla meydana yürümüştür. Büyük bir ihtişamla Meşhed Sahrası'nda seyrân emretmiş, sonra dizginini tekrar meydana çevirerek öğle namazı vaktine kadar at koşturup çevgân oynamıştır. Sultan, çevgân oynarken Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, Kâfi-yi Tercümânîoğlu Zahîreddîn Mansûr, Mâh-ı Horasanoğlu Şemseddîn'in birbirleriyle gizlice konuştuklarını görmüştür. Bunun üzerinde sultan, bazı emîrlerin hâlâ kendisine karşı garaz bağladıklarını düşünerek, emîr-i dâda, her üçünün de çevgânla meydandan uzaklaştırılmalarını buyurmuştur. Ardından adı geçen emîrlerin evleri yağmalanmış ve onlar ülkeden de sürülmüşlerdir (1223) (İbn Bîbî, 1956, I, s. 271; krş. 2014, II, s. 292-293; Köymen, 2020, s. 172). 1226'da Mübârizeddîn Çavlı ve Eseddüddîn Ayaz komutasındaki Türkiye Selçuklu ordusunun muvaffakiyetleri neticesinde Artuklu hükümdarı Melik Mesûd bağlılığını yeniden bildirmek üzere Kayseri'de Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan, kış mevsimi yaklaşip da havalar soğumaya başlayınca Kayseri'den Antalya'ya hareket etmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Antalya'da bir ay boyunca vaktini bazen çevgân oynamakla, bazen ava çıkmakla, bazen de nehir kenarında eğlence meclisi tertip etmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 293; krş. 2014, II, s. 310; Turan, 2013, s. 370). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, emîrlerini toplayıp orduların mükemmel olduğunu görerek onlardan ayrılıp dinlenmek için geldiği Kayseri'de bulunduğu bir sırada, devlet işlerinden arda kalan zamanlarda seyrâna çıkmış, sofrası kurmuş, gece gündüz eğlence meclisi tertip etmiş ve avlanmıştır. Öte yandan, haftada bir gün çevgân oyunu seyretmeye gider, arzu ederse de bizzat oynardı (İbn Bîbî, 1956, I, s. 310; krş. 2014, II, s. 324). Sultan I. Alâeddîn Keykubad döneminde Melikü'l-Ümerâ Husâmeddîn Çoban komutasındaki Türkiye Selçuklu ordusunun Suğdak şehrini fethi esnasında, bir gece vakti barış istemek üzere harekete geçen şehrin önde gelenleri, Husâmeddîn Çoban'ın huzuruna kabul edildiklerinde sultana duaya, emîre de övgüye girişmişlerdir. İbn Bîbî, onların dilinden, Sultan Alâeddîn Keykubad için ettikleri, çevgânın konu edinildiği şu duayı manzum olarak nakletmiştir: *"Gök, şahın seyrân meydanı olsun! Dolunay, şahın çevgânının topu olsun!"* (İbn Bîbî, 1956, I, s. 327; krş. 2014, II, s. 338; Metin, 2013, s. 215) İbn Bîbî (1956, I, s. 301; krş. 2014, II, s. 317), eserinin başka bir yerinde, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ı övdüğü bir manzum parçada da *"feleğin, sultanın çevgânının hükmüne boyun eğdiğini, bütün dünyayı fermanı altına aldığını"* belirtmiştir. 1225'te Erzincan Mengüçüklü tahtına çıkan Alâeddîn Dâvudşah, tabiiyetini bildirmek üzere, bu sırada Kayseri'de bulunan Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın yanına gitmeye karar vermişti. Mengüçüklü beyinin ayrılışından bir süre sonra Antalya ve Alâiye tarafına giden Sultan I. Alâeddîn Keykubad, muhtemelen Antalya'da olduğu sırada, kaynağın ifadesiyle *"her yıl yaptığı gibi"* çevgân oynamış, avlanmış ve eğlence meclisi kurduştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 354; krş. 2014, II, s. 360; Köymen, 2020, s. 574). Ardından Sultan I. Alâeddîn Keykubad, inşası büyük ölçüde tamamlanan Kubâdâbâd Sarayı'na gelmiştir. Sultan, burada, bir ay boyunca çevgân oynamak, avlanmak ve eğlence meclisi tertip etmekle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 356; krş. 2014, II, s. 361). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, 1228 yılı sonbaharında düzenlediği Erzincan seferiyle Mengüçüklü ülkesini Türkiye Selçuklu topraklarına kattıktan sonra, bir süre Sivas'ta oturmuş, oradan da önce Kayseri'ye, ardından Beyşehir'e gitmiş, nihayet kışı geçirmek üzere Antalya'ya varmıştır. Sultan, burada bir ay boyunca çevgan oyunuyla, avlanmayla ve eğlence meclisi tertibiyle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 365; krş. 2014, II, s. 368). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Celâleddîn Hârizmşah ile Yassı Çimen'de vuku bulan savaş öncesinde (1230), müttefiki Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ ve onun kardeşleri ile birlikte Sivas üzerine harekete geçmişti. Sultan, Sivas'a vardıkları günün sabahı doğrudan meydana gitmiştir. Bu sırada, el-Melikü'l-Eşref, sultanın gâşiesini omzuna alarak, onun rikâbının yanında yaya olarak yürümüştür. Diğer Suriye melikleri de atlarından inerek yürümeye başlamışlardır. Bu şekilde meydana varılınca sultan, çevgân oynamayı buyurmuştur. Bunun üzerine iki takıma ayrılarak çevgân oynamaya başlamışlardır. Oyun sırasında sultanın elinden çevgân düştüğü zaman, el-Melikü'l-Eşref atından inerek çevgân sopasını sakal ve bıyığına sürmek suretiyle temizleyip, ardından da öptükten sonra sultanın eline veriyor; kendisini tekrar atına binerek oyuna devam ediyordu. O gün, tesadüfen, çevgân sopası sultanın elinden iki üç kez düşmüştür. Kaynağın ifadesiyle, sultan, meydanda çevgân oyununun zevkini alınca saraya gitmiş, hamama girmiş, yemek yemiş, nihayetinde eğlence meclisi kurduştur (İbn Bîbî, 1956, I, ss. 390-391; krş. 2014, II, s. 387; Köymen, 2020, s. 575). Yassı Çimen'de asıl muharebeden evvel, Türkiye Selçuklu ve Hârezm öncü birlikleri arasında bir çarpışma gerçekleşmişti. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, bin kişilik Türkiye Selçuklu öncü güçlerinin Hârezmşahlar karşısında mağlup olduğu haberini alınca maneviyatı son derece sarsılmış bir hâlde, müttefiki el-Melikü'l-Eşref'i çağırıştır. el-Melikü'l-Eşref, sultanın moralini yükselterek, ona yeniden savaş azmi kazandıran sözlerine başladığı şu hitap dikkat çekicidir: *"Ey dünyada feleği avlayan; zamanın, fermanının hükmüne bağlandığı; yerin, çevgânının gücünden sarsıldığı padişah!"* (İbn Bîbî, 1956, I, s. 394; krş. 2014,

II, s. 391)“ Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Yassı Çimen savaşından galip olarak ayrıldıktan sonra, ittifak hâlinde olduğu el-Melikü'l-Eşref ve onun kardeşleriyle birlikte Erzurum'a hareket ederek, bir süre önce burada teşkil olan Erzurum Selçuklu kolunu ortadan kaldırmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Erzurum'da kaldığı bir aylık süre zarfında, el-Melikü'l-Eşref ve diğer meliklerle birlikte çevgân oynamak, avlanmak ve eğlence meclisi düzenlemekle meşgul olmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 410; krş. 2014, II, s. 403; Köymen, 2020, ss. 573-574). Sultan, Erzurum'u egemenliği altına aldıktan sonra Kayseri'ye dönmüştür. Burada kaldığı bir haftada zamanını adalet tevzi etmek, ihsanlarda bulunmak, çevgân oynamak, ava çıkmak ve tenezzüh mahallerini imar etmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 416; krş. 2014, II, s. 408; Köymen, 2020, s. 574). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Kayseri'deyken, Alâiyye dizdârının Kıbrıslılarla anlaşmak suretiyle sultana ihanet ettiğine dair bir mektup almıştır. Bunun üzerine sultanın hızlı bir ilerleyişle üç gün içerisinde Alâiyye'ye ulaştığı kaydedilmiştir. O, gerekli tahkikatı yaptırdıktan sonra, suçu sabit bulunan dizdârı ölüm cezasına çarptırmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Alâiyye'de iki ay konaklamıştır. Sultan, bu sürede içki ve eğlence meclisi tertip etmiş, çevgân oynamış ve avlanmıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 418; krş. 2014, II, s. 410; Köymen, 2020, s. 573). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, saltanatının sonlarına doğru, 1236 senesinde, Tâceddîn Pervâne'nin Âmid'in fethine kendisinin memur edilmesi talebini kabul etmiştir. Ancak sultanın yardım ve destek kuvvetleri göndermesine rağmen, Âmid üzerine düzenlenen hücumlar bir türlü sonuç vermeyince muhasara kaldırılmıştır. Orduyla birlikte geri dönen emîrlerin başarısızlıklarını yüzlerine vurmayan sultan, kendisini zevk ve eğlenceye vermiştir. Nitekim bu sırada Kayseri'de bulunan sultan yiyip içmekle, çevgân oynamakla, avlanmakla ve çayırarda, dağlık yerlerde, sulak alanlarda şarkılar dinlemekle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 452; krş. 2014, II, s. 437; Köymen, 2020, s. 573).

Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın vefatından sonra onun yerine tahta geçen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev, Köseadağ savaşı öncesinde Kayseri'de topladığı ordusuyla birlikte Sivas'a gelmiştir. Sultan, burada, etraftaki komşu ve vassal devletlerden gelecek olan yardımcı kuvvetleri beklerken zamanını çevgân oynamak, avlanmak ve içki içmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 520; krş. 2014, II, s. 496; Göksu, 2010, ss. 108, 159). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev'in beklediği yardım kuvvetlerinin tamamının gelmesi gecikmiş; öte yandan, Moğol ordularının Anadolu hududuna vardıkları haberi gelmiştir. Savaş tecrübesi olan devlet adamları gerekli silah, teçhizat ve erzakın bulunduğu Sivas'ta kalıp, şehrin müdafaa imkânlarının tahkim ederek, şehirde savunmaya geçilmesini ileri sürmüşlerdir. Bunun karşısında genç ve tecrübesiz erkân ise Sivas'ta kapanıp kalınmaması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlar arasında bilhassa Emîr Nizâmeddîn Suhrâb ve Visâkbaşı Garîb, korku ve dehşet hâlinde kurtulup şehirden çıkarak, ileri harekâta geçilmesini savunmuşlardır. İbn Bîbî'nin bildirdiğine göre, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev, adı geçen iki devlet adamının çevgân oyununda, mızrak oyununda ve halka kapmada gösterdikleri cesaret ve yiğitliği müşahade etmişti. Sultan, bunun tesiriyle onların fikirlerini kabul ederek, ordusuna hareket emri vermiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 521; krş. 2014, II, s. 496).

Kerîmüddîn Mahmûd el-Aksarâyî, Anadolu'da Moğol tahakkümü döneminde, Sultan III. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatının düşüş alametlerinden biri olarak gösterdiği bir hadise nakletmiştir. Buna göre; sultan, ramazan ayında kadir gecesinin idrak edileceği günde bütün vaktini çevgân oynayıp at sürmekle geçirmiştir. Sultan, oyunda çok koşup, hareket edince susuzluk baş göstermiştir. Bunun üzerine o, öğlen ile ikinci vakti arasında orucu bozmuştur. Mezkûr müellif, böyle bir davranışla ramazan ayının şartlarına aykırı hareket ettiği, kadir gecesinin kıymetini bilmediği, devlete zarar verdiği ve haşmetini zedelediğinden dolayı Sultan III. Alâeddîn Keykubad'ı tenkit etmiştir (Aksarâyî, 1984, ss. 282-283; krş. 2000, s. 229).

Sultan Vele (2016, ss. 526, 567), *Dîvân'*ında, son Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyâseddîn Mesûd'a dair söylediği iki methiyede, sultanın, çevgân oynamak üzere ata binip meydana doğru gittiğinde topu çelip herkese galip geldiğinden bahsetmesi, onun da çevgân oynadığını, hatta bu oyunda iyi olduğunu göstermelidir.

Türkiye Selçuklularında yalnız sultanlar değil, askerî zümreye mensup emîrler başta olmak üzere, devlet erkânıyla da çevgân oynamaktaydılar. Bahsi geçen bütün sultanların, çevgân oyununu, her ne kadar kaynaklarda daima isimleri zikredilmese de önde gelen emîrleriyle birlikte oynadığı malumdur. Dolayısıyla pek çok emîrin ve devlet adamının çevgân oyununa aşina olduğu söylenebilir. Bu genel düşüncenin yanı sıra, kaynaklarda, çevgân oyunundaki maharetlerinden hususiyetle zikredilen şahsiyetler de vardır. Biraz yukarıda da görüldüğü üzere, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev devrinin önde gelen şahsiyetlerinden Emîr Nizâmeddîn Suhrâb ve Visâkbaşı Garîb mızrak oyununda, halka kapmada ve çevgân oyununda çok başarılılardı (İbn Bîbî, 1956, s. I, 521; krş. 2014, II, s. 496). Sultan II. İzzeddîn Keykâvus döneminde önce müstevfiklik, ardından da saltanat nâîbliği makamına getirilen ve bu ikinci makamdaki vazifesi Sultan IV. Kılıç Arslan ve Sultan III. Gıyâseddîn Keyhusrev dönemlerinde de devam eden Emînüddîn Mîkâil'in gürz, yay ve mızrak kullanmada oldukça mahir olduğu, çevgânı da iyi oynadığı zikredilmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 695; krş. 2014, II, s. 635).

Türkiye Selçuklularında askerlerin de kendi aralarında çevgân oynadıklarına dair çarpıcı bir misal mevcuttur. III. Gıyâseddîn Keyhusev devrinde, Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddîn Mesûd'un Moğollara karşı başlattığı isyana, Karaman Türkleri ve Uç Türkleri de destek vermişlerdi. Müttelik kuvvetler, üzerlerine gönderilen 200 kişilik Moğol birliğini Niğde'de mağlup etmişlerdir. Niğde askerleri, öldürülen Moğol askerlerinin kesik başlarıyla meydana çevgân oynamışlardır (Aksarâyî, 1984, ss.

102-103; krş. 2000, s. 79).

Türkiye Selçuklu Toplum Hayatında Çevgân

Sultan merkezli saray muhitine özgü bir oyun olan çevgânın, Türkiye Selçuklu idaresindeki halk arasında ne derecede bilindiği ya da oynanıp oynanmadığı hususunda tarihî kaynaklarda kesin bilgiler ve somut örnekler mevcut değildir. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar, özellikle mutasavvıf Türk şairi Yunus Emre'nin şiirlerinde çevgânla ilgili benzetmelere rastlanmasını, oyunun halk arasında da yaygın olarak bilindiği şeklinde yorumlamışlardır (Demirci, 2022, s. 232; Ersan, 2006, s. 82; Halıcı, 1993, s. 295; Karçaalticaba, 2024, s. 182; Özbek, 2001, s. 49). Mevlânâ'nın *Fîhi mâ fîh*'inde, Türkiye Selçuklu toplum hayatında çevgânın yerine dair bir fikir verebilecek çarpıcı ifadeler dercedilmiştir. Buna göre, hükümdarlar savaşları göremeyen şehir halkının önünde çevgân müsabakası tertip ettirmek suretiyle savaşları canlandırmaktalardı. Böylece düşmanların başlarının nasıl kesildiği, kellelerin meydanda nasıl yuvarlandığı, askerlerin ileriye geriye nasıl hamle yaptığı halka gösterilmiş olmaktadır (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1375/1996, s. 373; 2014, s. 117). Yine Mevlânâ'nın (2014, s. 209) *Fîhi mâ fîh*'inde geçen şu ifadeleri, çevgân oyununun halk arasında, bilhassa çocuklar nazarında önemli bir yeri olduğunu ima etmesi bakımından dikkat çekicidir: *"Hani baba, küçücük çocuğuna bir söz söyler, onunla konuşur; konuşur ama evliliğin derdini, neşesini, o akli ermez çocuğa söylemez ya... Çevgândan, toptan, güzel renkli kuşlardan, cevizden, kuru üzümünden, papağandan, kumrudan söz eder... Çocuklara sevindirici haber vermek ya da onları korkutmak, ancak bu çeşit sözlerle olabilir."* Bu nakle göre, bir çocuğun dahi hafızasında hoş giden ve müstesna bir oyun olarak yer edinen çevgân oyununun, toplum katında popüler olduğu düşünülebilir. Mevlevî muhitinde kaleme alınan bir edebî kaynaktan geçen mezkûr kayıtlar eğer hakikati yansıtıyorsa, halk arasında çevgân oyununa dair bir popülaritenin var olduğu söylenebilir. Ancak bu popülaritenin yalnız bir tasavvur etme, imrenme ve seyretmeden mi ibaret olduğu, yoksa oyunun pratik olarak da mı oynandığı malum değildir. Bununla birlikte, böylesine tanınan ve muhtemelen özenilen bir oyunun halk arasında da oynandığı düşünülebilir.

Türkiye Selçuklu Sanatında Çevgân

Türkiye Selçuklu çevresinde vücuda getirilen muhtelif sanat eserlerinde, çevgân oyununun insan başta olmak üzere at, sopa, top gibi başlıca unsurları sıklıkla tezyinatı kullanılmıştır. Bu cümleden olarak metal, çini, seramik gibi materyallerin üzerinde çevgân oyununun işlendiği sahneler rastlanılmaktadır. Türkiye Selçuklularına ilişkin sanat tarihi ve arkeoloji literatürü çerçevesinde değerlendirilen, kahir ekseriyeti 13. yüzyıla ait olan birtakım kalıntı ve buluntular, mezkûr dönemin sanatında çevgân oyununa dair tarihî veriler sunmaktadır.

13. yüzyıla tarihlenen Aksaray menşeli kırık bir seramik tabak parçasında sol elinde çevgân sopası tutan bir insan figürüne rastlanmaktadır (Süslü, 2021, ss. 90, 324). 1226-1236 yılları arasında, I. Alâeddîn Keykubâd tarafından, Beyşehir gölü kıyısında yaptırılan Kubâdâbâd Sarayı kazılarında çevgân sopalarının yer aldığı kırık çini parçaları ortaya çıkarılmıştır (Arık, 2000, ss. 128-129). Sekiz köşeli yıldız çini içerisinde birbirine çapraz çatılmış iki çevgân sopası işlenmiştir. Çevgân sopalarının arasına da bir top yerleştirilmiştir (Altın, 2024, s. 50). Türkiye Selçuklularından baki kalan, Eskişehir Seyyid Battal Gazi Türbesinde bulunan ve İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde muhafaza edilen bir ibrik mevcuttur. İbriğin birbirinden balıksırtı kenarlarla ayrılan sekiz yüzünde ulu kişilerin, tahtında oturur vaziyette sultanın tasvirleri ile seyrân, av gibi birtakım simgelerden başka, çevgân oyunu sahneleri yer almaktadır (Bozkurt ve Kalfazade, 2000, s. 374).

Çevgân temalı işlemelerin en sık görüldüğü nesnelerden biri de şamdanlardır. 13. yüzyılın sonuna tarihlenen, Eskişehir Şücâüddîn Velî Türbesine ait olan madenî bir şamdanın gövdesinde yer alan üç madalyonun birinde, atlı bir çevgân oyuncusu, arkasında oturan aslan figürü ile tasvir edilmiştir (Bozer ve Çeken, 2016, s. 406). Kopenhag David Koleksiyonunda bulunan, 13. yüzyıla tarihlenen madenî bir şamdanın gövdesindeki üç madalyonun birinde, çevgân oyuncusu görülmektedir. Oyuncu, dörtlü koşan atın üzerinde sol elinde tuttuğu çevgân sopasıyla, hayli güç bir pozisyonda atın sağ yanındaki topu sürer bir şekilde gösterilmiştir (Altın, 2024, s. 43). 13. yüzyılın ortalarına ait olup, Berlin Pergamon Müzesindeki madenî bir şamdanın beş bantla çevrili gövdesindeki diğerlerinden daha geniş olan ortadaki bantta madalyonlar mevcuttur. Madalyonlarda bulunan üç insan figüründen bağdaş kurmuş bir vaziyette ortada oturan figür, sultanı temsil etmektedir. Madalyonların arasında ise atlarıyla aynı yöne doğru koştukları hâlde ellerinde gürz, yay, mızrak bulunan binici ve yırtıcı kuş tutan avcı tasvirleri yer almaktadır. Bu atlı figürlerden biri de, atın ayakları arasındaki topa vurmaya üzere elinde, başının arkasına doğru kaldırmış bir şekilde çevgân sopası tutan bir çevgân oyuncusudur (Altın, 2024, s. 44). Yine Berlin Pergamon Müzesinde bulunan ve 13. yüzyıla tarihlenen, gövdesi bitkisel motiflerle süslenen başka madenî bir şamdanda, bitki süslemelerinin arasında altı madalyon vardır. İkişerli gruplar hâlinde konumlandırılan her bir madalyonun içerisinde birbirlerine karşı harekete geçen biniciler yer almaktadır. Bunlar arasında, çevgân oyuncularının olduğu madalyonlarda, dörtlü koşan atlarının ayakları arasındaki topa vuracak şekilde sağ elleri ile çevgân sopalarını omuzlarının arkasına doğru kaldıran iki figür bulunmaktadır (Altın, 2024, ss. 45-46). Afyonkarahisar Mevlevihanesinden gelip, Ankara Etnografya Müzesinde yer alan, 13.

yüzyılın sonu-14. yüzyılın başına tarihlenen madenî bir şamdanın omuz kısmındaki dört madalyonun ikisinde atlı çevgân oyuncularının bulunmaktadır (Çeken, 1999, ss. 68-70).

İslâm sanatında, çeşitli materyallerin üzerine işlenen çevgân sahnelerinde kullanılan sopalar, farklı türlerde gösterilmiştir. 12.-16. yüzyıl Suriye-Mısır sahasında daha ziyade baston biçiminde ucu kıvrık şekilde “r” harfine benzeyen sopalara ve 15.-20. yüzyıl İran-Hindistan sahası, bu arada Osmanlı coğrafyasında “T” şekilli sopalara rastlanılmaktayken; 12.-14. yüzyıl Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve İlhanlı coğrafyasında gama “r” harfine benzer şekilli sopalar göze çarpmaktadır (Altın, 2024, s. 54).

Türkiye Selçuklu Muhitinde Kaleme Alınan Edebî-Tasavvufî Metinlerde ve Methiyelerde Çevgân

Edebî metinlerde, çevgân oyununun unsurlarından insan, at, top, çevgân ve meydandan mülhem olarak, belirli mazmunlar çerçevesinde çeşitli teşbih ve mecaz unsurları kullanılmıştır. Şairler ve yazarlar, bilhassa devlet hayatında mühim bir yer işgal eden çevgân oyununa dair pek çok hususu edebî zemine taşımışlar; çeşitli semboller ve mistik düşünceler vasıtasıyla çevgân oyununun maddî ve manevî öğelerini aksettirmişlerdir (Çavuşoğlu, 2008, ss. 159-174; Çavuşoğlu, 2009, ss. 191-223; Eydüran, 2009, ss. 83-114; Güven ve Ayan, 1996, ss. 64-78; Masûme ve Keyûmers, 1398/2019, ss. 33-44; Selçuk, 2016, ss. 1859-1873).

Tasavvufî edebiyatta çevgân ilahî irade, takdir ve kudreti; top da insanı temsil etmektedir. Dolayısıyla çevgân Allah’ın kadir-i mutlak olmasını, top da kader ve kaza karşısında insanın acizliğini ve teslimiyetini ifade etmektedir. Meydan ise ilahî aşk meydanını ya da tasavvuf yolunu işaret etmektedir (Çavuşoğlu, 2008, ss. 167-168; Çavuşoğlu, 2009, ss. 212-213). Mevlânâ (2010, s. 85), mensur bir eseri olan *Mecâlîs-i Seba’*’da, bu cümleden olarak, “*Ariflerin gönülleri onun toplarıdır; kaza ve kader de onun çevgânıdır.*” demiştir. Diğer yandan, manzum edebî metinlere yansıyan bu türden örnek beyitler şöyle sıralanabilir:

*Ne söyleyeyim ben; bu fenler hadsiz, hesapsızdır,
Bense Hakk’ın çevgânı önünde bir topum* (Sultan Veled, 2014, s. 469).

*Çünkü bütün küllî şeyler onun önünde top gibidir,
Onun çevgânına mahkûm olur, ona secde ederler* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 807; II, v. 285a).

*O, meydanın başı, bu da sonudur,
Gönül, onun çevgânında topa dönmüştür* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 798; II, v. 281b).

*Kader çevgânının önünde başsız ayaksız bir top oldum,
Meydana gidiyorsan bari beni al da kendime getir* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 60).

*Ey gece! Bu feryadıma, bu figanıma yardım istemem senden,
Sen de kader çevgânının önünde, onun topu gibi yuvarlanıp durmadasın* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 191).

*Allah’ın meydanında elsiz ayaksız bir topa döndün mü meydan senindir,
Çevgânla meydana döner durursun* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, II, s. 454).

*Açtı mı, açılır, saçılırım; bağladı mı, bağlanır kalırım,
Meydandaki top kim oluyor ki kendiliğinden çevgândan baş çeksin* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 499).

*İster zevkte, sefada olun, ister belada,
İlahî çevgânın bûklümüne teslim olmuş gitmişsiniz* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 123).

*Çünkü canıgönülden Hakk’ı arar daima,
Top gibidir onun çevgânında, sopasında* (Sultan Veled, 2023, s. 210-211).

*Bir top gibisin kudret çevgânının eğri ucunda,
Yuvarlanarak koşuyorsun onun darbesiyle o tarafa, bu tarafa* (Sultan Veled, 2023, s. 378-379).

*Dedi ki: “Kader çevgânının önünde top gibi ol her zaman,
Ol da canlı bir şekilde koşayım ben; ortaya çık, ortaya çık* (Sultan Veled, 2016, s. 17).”

Veled’i çevgândaki top gibi öyle bir yere koşturursun ki,

Ne denizdir, ne ovadır, ey Allah'ım (Sultan Veled, 2016, s. 54)!

*Ezel kılıcı, Allah'ın erlerinin elindedir,
Ölümsüzlük topu, Allah'ın çevgânının eğri ucundadır* (Sultan Veled, 2016, s. 630).

*Kim ala bu topu çevgânımızdan,
Top uran meydanda çevgân benimdir.
Nice bir aşk meydanında nefis atın seğırttirem,
Ya nice bir başımı top eyleyip çevgân olam* (Gölpınarlı, 2016, s. 197, 198).

Çevgânın daha ziyade saray muhitinde rağbet gördüğü ve özellikle hükümdarla ilişkilendirildiği malumdur. Gerek bu hususiyeti, gerekse edebiyatta hâkimiyet, iktidar, üstünlük gibi anlamlarda da kullanılması (Çavuşoğlu, 2008, s. 169), çevgânın edebî metinlerde sıklıkla hükümdara mahsus olarak anılmasıyla karşılık bulmuştur. Tasavvufî metinlerde böyle kullanımlar, Allah'ı ve ilahî kuvveti temsille de ilişkilidir. Buna göre; hakiki ve biricik hükümdar Allah'tır. Şairlerin şiirlerini ihtiva eden dîvânlarda bu husustaki bazı beyitler şunlardır:

*Her ne kadar şah tabiatlı çevgânla beni meydandan götürmüş olsa da,
Senin atının ayağının altına top gibi başla geri geldim* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 561).

*Elinde çevgân bulunan şahın atının ayağının altında,
Başı dönmüş zavallı bir topun ne kıymeti olabilir* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 266)?

*Eğer onun oyun alanında birden söz ediyorsan,
Onun çevgânı etrafından dönmelisin.
Top ancak padişahın vuruşuyla harekete geçtiğinde,
Doğru ve kusursuz olur* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 189; II, v. 60a).

*Hayır, hayır! Biz tıpkı padişahın elinde dönüp duran bir çevgânız,
Yüz binlerce topu padişahın ayakucuna yuvarlamaktayız* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 129).

*Parlak güneş gelmede, sarhoş bir halde salına salına gelmede,
Topla çevgânla gelmede, sanki meydanda bir sultan bu.
Elsiz ayaksız bir top olursan, onun çevgânı sana ayak kesilir,
Sultanın huzuruna koşarsın, çünkü bu gidiş, rabbanî bir gidiştir* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 153).

*İşte buradadır o sultanî çevgân ki ruh meydanında,
Her topu birliğe çelip meydana sokan* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 484).

*Topla çevgânın övündüğü o padişah,
Şükürler olsun ki meydanımızda* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, V, s. 36).

*Var kendini top gibi meydana at,
Padişah sana vursa bile aldırma, bayram eğlencesi değil misin sen* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 99)?

*Padişahların kelleleri, ay yüzlülerin başları,
Efendinin çevgânında birer toptur* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (II), s. 267).

*Ta ki damaksız, ağızsız nimet yiyesin,
Ta ki çevgânsız şahlardan top kapasın, galip gelesin* (Sultan Veled, 2023, ss. 190-191).

*Ey gönül! Top gibi meydana koş,
Çünkü şahlar şahı çevgânla geldi* (Sultan Veled 2016, s. 141).

*Aşk, şahın elinde çevgân gibi oldu,
Bu meydanda o yüzden top gibi yuvarlanmaktayım* (Sultan Veled, 2016, s. 302).

*Böyle bir sultanın önünde, bu çevgânın büklümünde,
Meydanda yuvarlanan bir top gibiyim.
Ne tuhaftır ki o sultan hem çevgân hem de meydandır.
Bu âlemde nerede duyan bir kulak ki onu anlatayım ona* (Sultan Veled, 2016, s. 314).

*Erenler meydanında yuvarlanır top idim,
Padişah çevgânında kaldım ise ne oldu* (Gölpınarlı, 2016, s. 355)?

Tasavvufî edebiyatta çevgân oyununun çeşitli unsurları, varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında tasavvufî bir düşünce sistemi olan vahdet anlayışıyla da ilişkilendirilmiştir. Mevlânâ (1375/1996, s. 306; 2014, s. 61), *Fîhi mâ fîh*'te, bu hususta şöyle demektedir: “Yalnız bu arada doğruyu bulan, yüzünde padişahın çevgânının izi olan kimdir? Bunu ayırt edip bilecek biri gerek ki Allah birdir desin, Allah'ı bir bilsin.” Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de de bu yöndeki düşüncelerini manzum olarak şöyle tebarüz ettirmiştir:

*Nerede bir top varsa onu birlik çevgânı yuvarlar,
Meydana gelmeyen topu çevgânla vurur kırarım ben* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 130).

*Nerede bir top varsa çevgânla yuvarlanır gider,
Sen de top gibi elsiz ayaksız bir hâlde gel, birlik çağı bu* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 153).

Edebiyatta en fazla işlenen kavramlardan biri de şüphesiz sevgilidir. Edebî metinlerde sevgilinin maddî ve manevî müşterek bir portresi vardır. Yani gerek fizikî yapı, gerekse mizaç ve davranış olarak birtakım nitelikler sevgiliye izafe edilmiştir. Şairler ve yazarlar; sevgiliye ait saç, zülûf, kaş gibi somut unsurlar ve fitne, naz, vefasızlık gibi soyut unsurlar ile çevgân arasında münasebet kurmuşlardır. Yine, çene çukuru gibi sevgiliye ait somut unsurları da topa benzetmişlerdir. Öte yandan, âşık da tam bir teslimiyet içerisinde, top gibi oradan oraya yuvarlanır bir hâlde sunulmuştur. Dolayısıyla top, çevgâna tabi olarak işlenmiştir. Böylece aşk, âşık ve sevgiliye ait unsurlar, çeşitli yönlerden çevgân oyununun öğelerine teşbih edilmiştir. Öyle ki, söz konusu benzetmelerde çevgânın uzunluk, kıvrımlılık, etkililik; topun da yuvarlaklık ve etkiye uğrama gibi özelliklerinden faydalanılmıştır (Eyduvan, 2009, ss. 102-106; Selçuk, 2016, ss. 1865-1866). Kaleme alınan edebî metinlerde, aşk ve sevgiden kasıt mecazi aşk ile mecazi sevgili olduğu gibi; hakiki aşk ile hakiki sevgili de olabilmektedir. Hâl böyle olunca, aşk ve sevgili mefhumlarından kastın beşerî aşk mı, yoksa ilahî aşk mı olup olmadığı, her zaman kesin olarak anlaşılamamaktadır. Tasavvuf zaviyesinden aşk kavramı, ilahî aşkla; sevgili kavramı da Allah'la ilintilidir. Diğer yandan, beşerî aşk ise maddeten ve manen insanî bir karakteri haizdir. Dolayısıyla bazı aşk ve sevgili tasavvurlarını tasavvuf bağlamında değerlendirmek mümkün iken, bazıları ise dünyevî sevgi ve bağlılık duygusuyla ilişkilendirilebilmektedir. Şairlerin kaleme aldıkları bu yöndeki beyitlerden bazıları şöyledir:

*Senin zülfünün çevgânından kalkan fitne tozuyla,
Ey gulam! Sana köledir güneş* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 81).

*Eğer sevgilinin zülfünün çevgânına erişebilmek istiyorsan,
Kendini sevgilinin aşkının meydanına at* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 355).

*Güzel yüzlüler övünme meydanına gittiklerinde,
Onların hepsi senin çevgân gibi kaşından top kapsınlar* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 416).

*Eğer senin çevgân gibi zülfün elime geçerse,
Meydanın bütün topları benim olacaktır* (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 747).

*Çevgâna benzeyen saçlarını gördün de top gibi koşup geldin,
Baştan ayaktan geçtin, başsız ayaksız oyna* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 283).

Çevgâna benzeyen saçlarının yüzünden nice başlar top gibi yuvarlanıp duruyor,

Öylesine bir miske can bile hayran bir amber kesilmiş (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, II, s. 289).

*Talih evimizde Müşteri yıldızı, Ay'la Zühre huzurumuzda,
Böylece o sevgili, çevgâna benzeyen saçlarıyla şu meydanın tek emîri olmuş* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 466).

*Âşıklar, sevgilinin çevgânında topa benzerler,
Topun ne işi var elle, ayakla?
Çevgân nereye çelerse o yana koşar durur,
Ne işi var topun yukarıyla, aşağıyla* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, IV, s. 225)?

*Yüzünde örtü yok saçlarından başka,
Gâh çevgân oluyor o saçlar, gâh top top oluyor* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, IV, s. 361).

*Şam ovasındayız, meydan yeşermiş,
Çevgâna benzeyen saçlarla top gibi meydana yuvarlanalım gitsin* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 55).

*Çevgâna benzeyen saçları beni uzaklara atsa,
Böylece secdeler ederek meydana kadar yuvarlanırım* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 597).

*Çevgân gibi olan zülfüne, top gibi olan çene çukuruna yemin olsun,
O güzellikten ve boydan başka kimseyi ikrarım yoktur* (Sultan Veled, 2016, s. 275).

*O dilberin cemali ve lütfu, meydana çevgân gibi olan iki zülfünü attığında,
Meydandan topu alır gider, galip gelir* (Sultan Veled, 2016, s. 373).

*Onun o parlak çehresinden, onun o çevgân gibi zülfünden dolayı,
Beni onun meydanında her tarafta top gibi yuvarlanır gör* (Sultan Veled, 2016, s. 380).

*Çevgân gibi zülfüne yemin olsun, o saadet atının üzerinde,
Meydanda yarış yaptığın zaman, güzellerin önüne geçersin* (Sultan Veled, 2016, s. 478).

*Gönle dedim ki "Onun gamını çeken erlerden değilsin,
Onun gam meydanı çevresinde koşuşturma boş yere."
Gönül bana dedi ki "Başını eğ ona, ama sorma,
Onun gam çevgânının önünde top gibisin sen* (Evhâdüddîn-i Kirmânî, 1999, s. 322)."

12. yüzyılın son çeyreğinde, Ebû Hanîfe Abdülkerîm b. Ebû Bekir tarafından Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Ankara ve çevresi meliki Muhyiddîn Mesûd adına derlenen, Anadolu'da oluşturulan Farsça en eski şiir mecmualarından biri olan *Mecmaü'r-Rubâiyyat*'ta, Halîfe-yi Ergandî isimli bir şairin çevgân oyuncusuna dair bir methiyesi yer almaktadır. Onun mezkûr rubâîsi şöyledir:

*Ben, o iki cadı göze âşık oldum,
O hoş kokulu iki saçın fitnesine tutuldum.
Senin huzurunda her çevgân oynadığımda,
Çevgânına top gibi itaat ederim* (Kartal, 2023, s. 75).

Bunlardan başka, tarihî ve edebî metinlerde anlatımı güçlendirmek için çevgân oyununu oluşturan unsurlar çeşitli biçimlerde sıklıkla kullanılmıştır. Mesela; "*mülkün meydanını boş bulunca muhalefet topunu sahaya sürmek* (Aksarâyî, 1984, s. 101; krş. 2000, s. 78)", "*çevgân darbesiyle fırlatılmış bir top gibi fırlatmak* (Aksarâyî, 1984, s. 282; krş. 2000, s. 229)", "*topu şeytan sürüsünün önünden kapmak* (Aksarâyî, 1984 s. 285; krş. 2000, s. 231)", "*dava topunu mana çevgânıyla kapmak* (Necmeddîn-i Dâye, 1312/1933, s. 216)", "*mutluluk meydanında yiğitlik topuna vurmak* (İbn Bîbî, 1956, s. I, s. 16; krş. 2014, II, s. 44)", "*mana atını felekler meydanına sürmek; vefa karşısında bir top gibi çevgânın önünde durmak* (Ulu Arif Çelebi, 2017, s. 221)" gibi ifadeler bunlardan sadece bazılarıdır.

Sonuç

Çevgân oyununa dair ilk tarihî kayıtlar, 3. yüzyılda Orta Doğu'da Arapların ve İranlıların, 8. yüzyılda Uzak Doğu'da Çinlilerin bu oyunu bilip oynadıkları yönündedir. 11. yüzyılda Orta Asya'da Türk dünyası sınırları içerisinde kaleme alınan *Dîvânü Lugâtî't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de çevgân oyunundan bahsedilmesi, bu oyunun Türkler arasında en azından bu asırda iyi bilinip oynandığını göstermektedir. Aynı yüzyılda İran coğrafyasında kaleme alınan destanî mahiyetteki *Şâhnâme*'de nakledilen rivayetlere göre ise daha M.Ö. 8. yüzyılda Türk ve İranlı hükümdarlar çevgân oyununu oynamaktalardı. Öte yandan, 5. yüzyılda Bizans ülkesinde çevgâna dair ilk kayıtların varlığı, bu asırdan önce çevgân oyununun Doğu dünyasından Batı dünyasına geçtiğini göstermektedir. Orta Doğu'da Araplar, İranlılar ve Türkler arasında özellikle İslâmî dönemde çevgân oyununun hayli revaç bulduğu görülmektedir. Çevgân oyununun ilk ortaya çıkış yeri ve zamanı, coğrafyalar ve kavimler arasındaki etkileşim kanalları ve intikal yolları gibi meselelerin aydınlatılabilmesi için kesin ve net sayılabilecek bilgiler mevcut olmasa da özellikle Orta Çağ'da Türklerin ve İranlıların bu oyunun gelişmesinde ve yayılmasındaki başlıca rolü yadsınamaz bir gerçektir. Gazneli Mahmûd'un çevgân oynama teklifini Arslan Yabgu'nun oyunu bilmediği gerekçesiyle reddetmesi, Büyük Selçukluların erken devirlerde çevgân oyununa aşina olmadıklarını, ancak ilerleyen dönemde devletleşme sürecini tamamlayıp da saray kültürüne intibak ettikten sonra, saray/eğlence hayatının önemli bir unsuru olan bu oyuna alıştıklarını göstermesi bakımından dikkate şayandır. Bununla birlikte, Arslan Yabgu'dan yaklaşık yarım asır sonra Büyük Selçuklulara ikbal devrini yaşatan Sultan Melikşah ve onun oğlu Sultan Sencer çevgân oyununda iyi bir oyuncu olmuşlardır. Gazneliler ve Memlûklerde çevgândâr ünvanlı üst düzey bir devlet görevlisinin varlığı kesin olarak bilinmektedir. Bu emîrin, hükümdarın çevgân sopasını taşımaktan başka, oyun için gerekli olan unsurların tedariki, muhafazası ve bakımı gibi hizmetlerden sorumlu olduğu düşünülebilir. Her ne kadar sarıh bir kayıt olmasa da mevcut birtakım nakillere istinaden, Türkiye Selçuklularında da aynı işi yapan resmî bir yahut daha fazla devlet görevlisinin mevcut olup olmadığına dair çıkarımlar yapılabilir. Buna göre, tarihî ve edebî kaynaklarda rast gelinen ve doğrudan çevgân teriminden müteşekkil olan çevgândâr, emîr-i gûy ve çevgân, emîr-i çevgânî/mîr-i çevgânî, çevgânî gibi ünvanlar taşıyıp münhasıran bu iş için vazifeli bir emîrin ya da emîrlerin varlığı muhtemeldir. Bundan başka, kaynaklarda geçen emîr-i meydân/mîr-i meydân gibi ünvanları haiz olan emîr ya da emîrlerin, muhtelif gösteri ve spor müsabakalarında da olabileceği gibi, çevgân meydanlarından sorumlu olabileceği de akla gelebilir. Öte yandan, esas görevinin sultanın atlarıyla ilgili bütün işleri yerine getirmek olduğu kesin olarak bilinen emîr-i âhur/âhur beg/âhur sâlâr/kondistabl ünvanlı emîrin çevgân oyununun tertibatıyla, en azından çevgân atlarının tedariki, muhafazası, bakımı ve teçhiziyle de ilgilendiği düşünülebilir. Siyâsetnâme yazarlarının, attan düşüp yaralanma tehlikesine karşı, çevgân oyununu çok sık oynamamalarına dair hükümdarlara yaptıkları ikazlar boşa değildir. Zira gerek hükümdarların, gerekse devlet adamlarının çevgân oyunu esnasında attan düşmek suretiyle hayatlarını kaybettiklerine ya da yaralandıklarına dair azımsanamayacak miktarda misaller mevcuttur. Büyük Selçuklularda çevgâna dair bilgiler oldukça mahduttur. Irak Selçuklularında da benzer bir durum söz konusudur. Suriye Selçukluları ve Kirmân Selçukluları dönemlerinde ise çevgân hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılamamaktadır. Selçuklu devletleri içinde çevgâna dair en geniş bilgilerin Türkiye Selçukluları devrine ait olduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan, Orta Çağ Türk devletleri genelinde bakıldığında da Türkiye Selçukluları, çevgân konusunda bilinenler hakkında Memlûklerin ardından ikinci sıraya konulabilir. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları devrinde çevgân oyunuyla alakanın hatırı sayılır bir derecede olduğu söylenebilir. Tabii nispeten böyle geniş bilgilerin edinilmesinde, İbn Bîbî gibi saray muhitine yakın bir şahsiyetin vücuda getirdiği *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûr'l-Alâiyye* isimli hacimli bir tarihî kaynağın varlığı başlıca rol oynamaktadır. Buna rağmen, çevgâna dair daha pek çok konu ve meseleyi aydınlatabilecek bilgilerden mahrumiyeti söylemeye hacet yoktur. Diğer yandan, esasında askerî nitelikte bir oyun olan çevgânın, gulâm kökenli Orta Çağ Türk devletlerinin kuruluşundan, dolayısıyla ilk hükümdarından itibaren mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Tolunoğulları, Gazneliler, Memlûkler, Delhi Türk Sultanlığı gibi Türk devletlerinde durum bu minval üzeredir. Buna mukabil Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Türkiye Selçukluları gibi Orta Çağ Türk devletlerinde ise çevgâna devletin kuruluşunda, dolayısıyla ilk hükümdarlar devrinde aşına olunmadığı, ancak saray kültürü ve teşkilatının yerleşmesi ve benimsenmesiyle çevgâna dair verilerin de ortaya çıktığı ya da arttığı görülmektedir.

Türkiye Selçuklu sultanlarının devlet işlerinden arda kalan vakitlerinde şahsa, yere ve zamana göre öncelik sıralaması değişmekle birlikte, dört temel uğraşları oldukları görülmektedir: İçki ve eğlence meclisi tertip edip buraya iştirak etmek, ava çıkmak, seyrân etmek ve çevgân oynamak. Çevgân oynadıkları kesin olarak bilinen Türkiye Selçuklu sultanları şunlardır: I. Gıyâseddîn Keyhusrev, II. Süleymânşah, I. İzzeddîn Keykâvus, I. Alâeddîn Keykubad, II. Gıyâseddîn Keyhusrev, III. Alâeddîn Keykubad ve II. Gıyâseddîn Mesûd. Bunlardan özellikle çok iyi bir çevgân oyuncusu olduğu anlaşılan I. Alâeddîn Keykubad'ın oyundaki becerisinin ünü, Türkiye Selçuklu sınırlarını aşmıştır. Türkiye Selçuklu sultanlarının çevgâna olan ilgisi, vassal komşu ülke hükümdarları ve yabancı devlet ileri gelenleri tarafından da bilinmekteydi. Nitekim sultanların gönlünü hoş tutmak üzere, kendileri de birer çevgân oyuncusu olan komşu ülke hükümdarları, sultanlarla çevgân oyunu oynamaya hazır olmuşlardır. Yabancı devlet ileri gelenleri de sultanların çevgân oyunundaki becerilerini övmüşlerdir. Türkiye Selçuklularında yalnız sultanların değil, askerî zümreye mensup emîrler ve ordu mensupları başta olmak üzere, sivil idareden önde gelen devlet adamlarının da pek çoğunun çevgân oyunu oynadıkları görülmektedir. Hatta sultanda, çevgân oyununda maharetli olan

devlet adamlarının, devlet işlerinde de isabetli fikirlere sahip oldukları intibai uyanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak döneminin yaşandığı devirler, yani I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatları zamanı, çevgân oyununa dair bilgilerin ve somut misallerin en fazla olduğu dönemdir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde çevgân oyununa dair ilk bilgi için, devletin kuruluşundan sonra bir asırdan fazla bir süre geçmesi gerekmiştir. Bu süre zarfında, devlet teşkilatı ve saray hayatı da gelişimini tamamlamıştır. Çevgân oyununa dair bilgiler, kuruluş yıllarında hiç yoktur; istila devirlerinde ve devletin yıkılışı sürecinde, yani siyasî, idarî ve askerî buhranların, inhitatların yaşandığı devirlerde ise çok azdır. Dolayısıyla çevgân oyunuyla iştigalin ve oyuna karşı ilginin, devletin gücü ve ülkenin refah seviyesine paralel olduğu düşünülebilir. Bilindiği üzere, konuya dair sunduğu veriler bakımından başlıca kaynak durumunda olan İbn Bîbî'nin *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî'l-Umûrî'l-Alâiyye* adlı eseri, çevgân oynadığı tespit edilebilen ilk Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhusrev'in saltanatıyla başlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye Selçuklularının ilk dönemlerinde çevgân hususunda başka kaynaklardan yeterli bilgilerin edinilemediği malumdur.

Türkiye Selçuklu sultanlarının çevgân oynadıkları şehirler şunlardır: Konya, Kayseri, Antalya, Alâiyye ve Erzurum. Ayrıca muayyen birer yer olarak Beyşehir'deki Kubâdâbâd Sarayı çevresinde ve Kayseri civarında bulunan Yabanlu Pazarı açıklarında da çevgân oynanmıştır. Dolayısıyla bu mahallerde çevgân oyunu için kurulan ya da bu oyunun oynanması üzere tahsis edilen muayyen meydanların varlığından bahsetmek mümkündür. Türkiye Selçuklularında çevgân oyununun belirli günlerde oynanmasının bir gelenek olduğu görülmektedir. Mesela bayramlarda ve düğünlerde çevgân oyunu oynanmaktaydı. Çevgân oyununun her mevsimde oynandığı, genellikle sabah erken saatlerde oyuna başlandığı ve öğlene kadar devam edildiği, bazen de öğlen başlanıp ikindi vaktine kadar sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanları çevgân oyununu daha ziyade devlet hayatında ve günlük yaşamlarında vuku bulan mutluluk verici gelişmelerin ardından sevinç, neşe ve huzurdan doğan sükûnet hâlindeyken oynamışlardır. Bununla birlikte, onlar, bazen de askerî başarısızlıklar gibi olumsuz gelişmelerden sonra çevgân oynamışlardır. Bunu yaparlarken muhtemelen zihinlerini meşgul eden sorunlardan kendilerini uzaklaştırmak istemişlerdir. Çevgân oyununun öncesinde, oyun esnasında ve oyun sonrasında devlet hayatı çerçevesinde belirli âdetlerin ve teşrifatin yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Sultan, çevgân oyunu oynamak üzere maiyetiyle birlikte meydana doğru gelirken, hâkimiyet sembolleriyle mücehhez olmuştur. Vassal bir hükümdar da sultanın alayına iştirak ediyorsa, sultanın gâşiyesini omzuna alıp onun rikâbının yanında yaya olarak yürümekteydi. Oyun öncesinde, emîrlerin sultana hediye takdimi gerçekleşmekteydi. Sultanla birlikte çevgân oyunu oynayan vassal hükümdar, sultana olan itaatini ve bağlılığını teyit eden hareket ve davranışlara oyun esnasında da devam etmekteydi. O, sultanın elinden düşen çevgân sopasını atından inip yerden almakta, temizleyip öptükten sonra sultana geri vermektedir. Türkiye Selçuklu sultanları meydana çevgân oynarlarken, devleti ve saltanatlarını yakından ilgilendiren hususlarda kararlar alıp uygulamışlardır. Çevgân oyununun ardından ise sultan, emîrlere ve saray mensuplarına hil'atler ve çeşitli hediyeler bağışlamış, halka açık eğlence meclisleri tertip edip ziyafet vermiştir. Oyuna da adını veren çevgân denilen sopanın, devlet hayatında başka amaçlarla da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim sultan çevgân sopasıyla para dağıtmış, sultanın emri mucibince zanlılar çevgân sopalarıyla uzaklaştırılmıştır.

Çevgân oyunu, sultanın resmî ve özel hayatında bir spor, eğlence ve talim olmaktan başka, Türkiye Selçuklu sanatından edebiyatına kadar geniş bir yelpazede esaslı birer kültürel öge ve sembol olarak da dikkat çekmektedir. Çevgân oyununun unsurlarından olan insan, at, sopa, top ve meydan, Türkiye Selçuklu muhitinde yetişen ve eserler veren sanatçılara ve edebiyatçılara, sanatlarını ve düşüncelerini aksettirmek üzere bol malzeme sunmuştur. Türkiye Selçuklu sanatkârları saray duvarlarını süsleyen çiniler ile tabak, ibrik ve şamdan gibi saray gereçlerini, saray/eğlence hayatının önemli bir parçası olan çevgân oyunundan sahnelerle tezyin etmişlerdir. Türkiye Selçuklu şairleri ve yazarları da kaleme aldıkları edebî metinlerde, ifadelerini güçlendirmek üzere çevgân oyununun unsurlarını çok çeşitli söz sanatları çerçevesinde kullanmışlardır. Bunu yaparlarken, çevgân oyununun unsurlarının temel niteliklerini, ele aldıkları maddî ya da manevî, yani somut ya da soyut unsurların özellikleriyle bütünleştirmişlerdir. Çevgân oyununun Türkiye Selçuklu ülkesinde, özellikle önemli merkezlerde yaşayan halk tarafından da bilinip oynandığı söylenebilir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahsan, M. M. (2012). Abbasiler döneminde sosyal hayat (Ev içinde ve açık havada oynanan oyunlar) (M. E. Şen, Çev.). *Tarih Okulu*, 12, 235-260.
- Aksarâyi. (1984). *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* (O. Turan, Nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksarâyi. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altın, A. (2024). Türklerde çevgan oyunu ve İslam sanatına yansımaları. H. Özkan & Z. Köşklü (Ed.), *Hüseyin Yurttaş armağan kitabı* (ss. 21-62). Fenomen Yayınları.
- Altınay, R. (2009). Satranç. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 178-181). TDV Yayınları.
- Arik, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu saray ve çinileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ayan, N., & Özen, F. (2017). Tarihsel süreç içinde Selçuklular devrinde Halep kalesi. *Turkish Studies*, 21(1), 33-54.
- Bozer, R., & Çeken, M. (2016). *Anadolu Selçuklu çağı mirası: Müze eserleri*. C. 1.
- Bozkurt, N., & Kalfazade, S. (2000). İbrik. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 372-376). TDV Yayınları.
- Bundârî. (1999). *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçukluları tarihi)* (K. Burslan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgan/çöğen oyunu kültürü ve edebî, tasavvufî metinlerde yansımaları. *İSTEM*, 11, 159-174.
- Çavuşoğlu, A. (2009). Edebî-tasavvufî metinlerde spor ve tasavvuf kültürü ilişkisine çevgan sporu zaviyesinden bir bakış. *AKADEMİK Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 6, 191-223.
- Çeken, M. (1999). *Anadolu Selçuklu dönemi maden sanatı (Türkiye müze ve özel koleksiyonlarındaki örnekler)* (Tez No. 81611) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çetin, A. (2004). Selçuklu teşkilâtı'nın Memlûklere tesiri. *Belleten*, 68(251), 105-130.
- Çıplak, E. (2021). Memlûklerde la'bü'l-kürre "çevgân". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 255-263.
- Çıplak, E. (2024). Memlûklerde eğitim ve tören alanları: Meydanlar. XIX. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* (C. 2, Türk-İslam Devletleri Tarihi, ss. 189-209). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Daş, M. (2021). Selçuklularda kullanılan Batılı bir unvan: Kondistabl. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6, 126-132.
- Demirci, M. (2022). Selçuklular'da spor ve idman faaliyetleri. M. R. Akpınar (Ed.), *İslâm'da dayanışma ve spor* (ss. 225-235). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eroğlu, M. (1963). Çevgân. İçinde *MEB İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 388-389). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ersan, M. (2006). Türkiye Selçuklularında halkın eğlence hayatı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(2), 77-92.
- Evhâdeddîn-i Kirmânî. (1999). *Rubâiler* (M. Kanar, Çev.). İnsan Yayınları.
- Eyduran, A. (2009). Türk kültürü ve edebiyatında çevgan oyunu. *Erdem*, 53, 83-114.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göksu, E. (2009). *Türk kültüründe silah*. Ötüken Neşriyat.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında ordu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2016). *Yunus Emre: Hayatı ve bütün şiirleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güven, Ö., & Ayan, D. (1996). Edebî metinlerde polo/çevgân. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, 9(26-27), 64-78.
- Halıcı, F. (1993). Çevgân. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 294-295). TDV Yayınları.
- Hândmîr. (1333/1954). *Târîh-i habîbü's-siyer fî ahbâr-i efrâd-i beşer* (C. 2). Ketâbhâne-yi Hayyâm.
- Hasan, H. İ. (1985). *Siyasî-dinî-kültürel-sosyal İslâm tarihi* (A. Aslan, H. Aktaş, İ. Yiğit, & S. Gümüş, Çev.; C. 4, 6). Kayıhan Yayınevi.
- Heyderî, S., & Derîkvendî, R. (1401/2022). Gûneşînâsî-yi tehlîlî-yi tefrîhât-ı seltenetî-yi Selcûkiyân-ı îrân. *Târîh-i îrân*, 2, 65-82.
- İbn Bîbî. (1956). *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî'l-umûri'l-Alâiyye* (A. S. Erzi, Haz.; I. Tıpkıbasım). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Bîbî. (2014). *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî'l-umûri'l-Alâiyye* (M. Öztürk, Çev.; II. Tercüme). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fî-târîh (İslâm tarihi)* (A. Özaydın, Çev.; C. 10). Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezşahlar Devleti tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kara, Ö. T., & Gün, M. (2014). Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te oyunla ilgili kavramlar ve terimler. *International Journal of Language Academy*, 5, 49-67. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.181>
- Karakaş, Ş. (2024). İbn Vâsîl'in Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyûb adlı eserine göre Eyyûbîler döneminde ordu ve donanmaya ait terimler. S. Özbek (Ed.), *Orta Çağ tarihinin kaynakları üzerine incelemeler* (ss. 81-122). Berikan Yayınevi.
- Karçaltıcaba, N. C. (2024). Türkiye Selçuklularında çevgan. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 177-187.
- Kartal, A. (2023). Anadolu'da Farsça oluşturulmuş en eski rubailer mecmuası: Mecma'u'r-Rubâ'îyyât". *KÜLTÜRK: Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 47-84.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divânü lügati't-Türk* (B. Atalay, Çev.; C. 1-3). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah dönemi Selçuklu tarihi (1192-1211)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kevkâvus b. İskender. (2007). *Kâbûsnâme* (Mercimek Ahmed, Çev.; O. Ş. Gökyay, Haz.). Kabalıcı Yayınevi.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da ordu ve askerî kültür*. Berikan Yayınevi.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda teşkilat (1206-1414)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kortel, S. H. (2012). Tuğlukâbâd. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 332-333). TDV Yayınları.
- Köymen, M. A. (2020). *Büyük Alâeddîn Keykubad ve zamanı* (S. Koca & S. Tarıfci, Yay. Haz.). Kronik Kitap.
- Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyûbî Devleti teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kütük, A. (2019). Ortaçağda müessif bir kaza: attan düşerek ölme/yaralanma vakası ve detayları. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(1), 182-206.
- Massé, H. (1991). Cawgân. İçinde *Encyclopaedia of Islam* (C. 2, ss. 16-17).
- Masûme Ş. M., & Keyûmers M. (1398/2019). Teâbîr-i ârifâne ve âşikâne-yi gûy û çevgân der eşâr-ı fârsî". *Feslnâme-yi İlmî-Tehassî-yi Mutâleât-ı Zebân ve Edebiyât-ı Ginâyî-yi Gurûh-ı Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî*, 31, 33-44.
- Merçil, E. (2011). *Selçuklular'da saraylar ve saray teşkilatı*. Bilge Kültür Sanat.
- Metin, T. (2013). Türkiye Selçuklu şehirlerinde "meydan" kültürü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(1), 209-222.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1375/1996). *Fîhi mâ fih* (H. Haydarhânî, Nşr.). İntişârât-ı Senâyî.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1390/2011). *Kolliyât-ı Şems-i Tebrîzî (Dîvân-ı Kebîr)*. İntişârât-ı Peyâm-ı Adâlet.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2010). *Mecâlis-i seba (Yedi meclis)* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2014). *Fîhi mâ fih* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2015a). *Dîvân-ı kebîr* (A. Gölpınarlı, Çev.; C. 1-7/2). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2015b). *Mesnevî-i manevî* (D. Örs & H. Kırlangıç, Çev.; C. 1; Tıpkıbasım, C. 2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mîrhând. (2015). *Ravzatu's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)* (E. Göksu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muizzî. (1362/1983). *Dîvân* (N. Heyyerî, Nşr.). Neşr-i Merzbân.
- Necmeddîn-i Dâye. (1312/1933). *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd* (H. el-Hüseynî en-Nîmetullâhî, Nşr.). Matbaa-yı Meclis.
- Nizâmülmülk. (1976). *Siyerü'l-mülûk veya Siyâsetnâme* (M. A. Köymen, Nşr.; C. 1: Farsça metin). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nizâmülmülk. (1999). *Siyâsetnâme* (M. A. Köymen, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki tarihi'ne göre Gaznelilerde devlet teşkilâtı ve kültür* (Tez No. 41848) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özaydın, A. (1988). Abdülmelik b. Nûh b. Nasr. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 271-272). TDV Yayınları.
- Özbek, S. (2001). Türkiye Selçuklularında kültürel hayat (Mevlânâ'nın Fîhi mâ fih ve Mesnevî'sine göre). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 41-58.
- Özbek, S. (2019). *Memlûklerde devlet ve saltanat* I. Berikan Yayınevi.
- Özen, N. (2012). *Türk kültür tarihinde spor ve Türklerin spora katkıları* (Tez No. 389023) [Yüksek lisans tezi, Batman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Râvendî. (1386/2007). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr* (M. İkbâl, Nşr.). İntişârât-ı Esâtîr.
- Râvendî. (1999). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr (Gönüllerin rahatı ve sevinç alâmeti)* (A. Ateş, Çev.; C. 1-2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Reşîdeddîn Fazlullâh. (1999). *Câmî'ü't-tevârih* (A. Ateş, Nşr.; C. 2: Farsça metin). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Selçuk, B. (2016). Klasik Türk şiirinde renkli bir oyun: Çevgân. H. Kahya (Ed.), *Proceedings Book: Bildiriler, 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi – İnsan ve Toplum Bilimleri* (IBAD-2016) (ss. 1859-1873).
- Seyf-i Fergânî. (1364/1985). *Dîvân* (Z. Safâ, Nşr.). İntişârât-ı Firdevsî.
- Sultan Veled. (2014). *İbtidânâme* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
- Sultan Veled. (2016). *Sultan Veled Divanı* (V. Değirmençay, Çev.). Demavend Yayınları.
- Sultan Veled. (2023). *Rebâbnâme* (V. Değirmençay, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Süslü, Ö. (2021). *Tasvirler göre Anadolu Selçuklu kıyafetleri*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Şanverdi, Y. (2023). *Emevî halifelerinin günlük hayatları*. İKSAD Yayınevi.
- Şebânkâreî. (2021). *Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar tarihi)* (F. Unan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tazegül, Ü. (2017). Farklı toplumlarda polo sporu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 2150-2161.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötügen Neşriyat.
- Türkmen, M. (2009). Düünden bugüne Türk toplumlarında çevgen/çöğen/çevgan/polo oyununa genel bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 183, 479-492.
- Türktaş, M. (1999). Divânü Lugâtî't-Türk'te yer alan ve XI. yüzyılda Türkler arasında oynanan oyunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 61-65.
- Ulu Arif Çelebi. (2017). *Dîvân (Ulu Arif Çelebi'nin Farsça divanı ve Türkçe çevirisi)* (V. Değirmençay, Çev.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yelen, R. (2021). Siyaset ve sanat bağlamında İran'da bir Memlûklü arması ve çevgânda sopası renki. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 205-229.
- Yetkin, Ş. (1988). Abbâsîler: Sanat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 49-56). TDV Yayınları.
- Yıldırım, T. (2016). Abbâsîler'de sportif faaliyetler ve eğlence kültürü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 351-367.
- Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig* (R. R. Arat, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zeydan, C. (2015). *İslam uygarlıkları tarihi* (N. Gök, Çev.; C. 2). İletişim Yayınları.

Structured Abstract

Chovgan is a game played by two teams of players on horseback in a field, hitting the ball with their sticks to pass it through the target. Aside from debates on the origin of the word chovgan and the place and date of the game's emergence, chovgan was a game developed and popularized by the Turks and Iranians, especially in the Middle Ages, and was mostly popular in court circle. The game of chovgan was not only a sport and amusement activity, but also an important activity for military training. It is known that the game of chovgan was played in the Arab-Islamic world in the Middle Ages during the Umayyad and Abbāsid periods. In the Turkish-Islamic world, the game of chovgan was played by the Tūlūnids, Karakhānids, Ghaznavīds, Great Seljūks, Seljūks of Irāk, Khwārazm-shāhs, Seljūks of Tūrkiye, Zangids, Ayyubids, Dihlī Turkish Sultanate, Mamlūks, Ākkoyunlus and Karākoyunlus. In the Seljūks of Tūrkiye, especially in the state life around the sultān and in the daily life of the sultān, chovgan occupied an amusement place. The game of chovgan was one of the main pastimes sultāns of the Seljūks of Tūrkiye, along with organizing drinking and amusement party, hunting and strolling. The sultāns of the Seljūks of Tūrkiye who are definitely identified as having played game of chovgan are as follows: Gīāt al-Dīn Kaykhusraw I, Sulaymān-shāh II, Izz al-Dīn Kaykāūs I, Alā al-Dīn Kaykubād I, Gīāt al-Dīn Kaykhusraw II, Alā al-Dīn Kaykubād III, Gīāt al-Dīn Masūd II. The reigns of Sultān Izz al-Dīn Kaykāūs I and Sultān Alā al-Dīn Kaykubād I stand out as periods when the number of records on game of chovgan increased considerably. Alā al-Dīn Kaykubād I was apparently a outstanding chovgan player, and the fame of his skill in the game went beyond the borders of the Seljūks of Tūrkiye. Therefore, it is understood that as the power of the state and the welfare level of the country increased, the pleasure also increased. The first information about the game of chovgan in the Seljūks of Tūrkiye is found approximately one and a half centuries after the foundation of the state. During this period, the state organisation and court life also completed its development. There is no information on the game of chovgan during the foundation years of the state, and very little during the periods of invasion and the collapse of the state, that is, during the periods of political and military crisis and decline. The cities where the sultāns of the Seljūks of Tūrkiye played game of chovgan are as follows: Konya, Kayseri, Antalya, Alanya and Erzurum. In addition, the game of chovgan was also played around the Kubādābād Palace in Beyshehir and in the Yabanlu Bazaar area in the vicinity of Kayseri. It is understood that the game of chovgan was played in all seasons, usually starting in the early morning and continuing until noon, and sometimes starting at noon and continuing until the midafternoon. In the Seljūks of Tūrkiye, it was a tradition to play game of chovgan on certain days. For example, the game of chovgan was played on holidays and weddings. Therefore, it is known that there were certain field set up for the game of chovgan in these areas. The stick called chovgan, which gave its name to the game, was also used outside of the game as well. The chovgan stick was also used as a tool for the sultan to distribute coin, and to remove suspects as per the sultān's order. On the other hand, chovgan also attracts attention as a deep-rooted and important cultural element and symbol in a wide framework from social life to art and literature. In art, scenes from the game of chovgan were frequently depicted on various materials, and poets and writers used elements of the game of chovgan for elements of forms of expression such as simile and trope in their literary texts. While doing this, they integrated the basic qualities of the elements of the chovgan game with the characteristics of the material or spiritual elements they dealt with. In this study, a general evaluation of chovgan in the medieval Islamic and Turkish world is going to be made, and the subject of chovgan in the Seljūks of Tūrkiye is going to be examined under the headings chovgan in the state life of the Seljūks of Tūrkiye and the daily life of the sultān, chovgan in the social life of the Seljūks of Tūrkiye, chovgan in the art of the Seljūks of Tūrkiye, chovgan in the literary-sufic texts and eulogies written in the Seljūks of Tūrkiye circle.